

שער ראשון

שנות ההקמה

1929-1948

1920

הקמת ההסתדרות הכללית

תמונה קבוצתית של משתתפי ועידת היסוד של ההסתדרות (מכון לבון)

ב־4 בדצמבר 1920, בוועידה הכללית של פועלי ארץ־ישראל שהתכנסה בטכניון שבחיפה, הוכרז על הקמת ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י – הארגון המאחד את כל הפועלים והעובדים בארץ.¹ להחלטה שהתקבלה בצהלות ובריקודים קדמה מחלוקת ארוכת שנים ורווית יצרים בשאלה המכרעת בעת ההיא – האם ניתן לאחד תחת ארגון בלתי מפלגתי אחד את ציבור הפועלים ביישוב המפולג פוליטית בין שלוש מפלגות: האחת, "פועלי ציון", מפלגה ציונית סוציאליסטית בהנהגת דוד בן־גוריון, יצחק בן צבי ואחרים; השנייה, "הבלתי מפלגתיים", תנועת הפועלים העממית בראשות טבנקין וברל כצנלסון; והשלישית, "הפועל הצעיר", מפלגת פועלים ציונית, שפעלה בהשאת מנהיגה הרוחני הבלתי מוכתר א.ד. גורדון ובהובלת יוסף שפרינצק, יוסף אהרונוביץ' ואחרים.

שאלת "ההתאחדות" בין מפלגות הפועלים בארץ עמדה על סדר היום בשלהי העשור השני של המאה ה־19. הייתה זו שעתו המכרעת של היישוב כשהציונות עמדה בפני התגשמותה.² את הדרך לאחדות סלל ברל כצנלסון בנאומו הפרגמטי "לקראת הימים הבאים", אותו נשא באספת הפועלים במושבה רחובות בפורים 1918. בלהט האופייני לו הוא שטח את משנתו בנוגע לתפקידיה, למוסדותיה ולפעילותה של ההסתדרות עוד בטרם נולדה.³ דבריו אלה הגיעו אל אוזניו הקשובות של בן־גוריון וקירבו בין השניים. במשך פחות משנתיים, בכריזמה ובכושר מנהיגות מעוררי השראה, הם הסירו את המחיצות ביניהם, פתחו במסע הסברה בין המתנגדים הקנאים ובין התומכים הנלהבים, רקחו אידיאולוגיה משותפת הנסמכת

על גיבוש מצע משותף, הכינו תכנית לבניין הארץ והכריזו בפברואר 1919 על הקמת מפלגה משותפת – "אחדות העבודה".

סירובה העיקש של "הפועל הצעיר" להצטרף לאיחוד בוועידת היסוד, שהתקיימה במושבה פתח-תקווה, העמיק את הפלגנות, הבדלנות והמרירות בין המפלגות. הפער הפוליטי והרעיוני היה כה עמוק שרק מעטים, בראשם ברל כצנלסון, ממנהיגי היישוב, האמינו וקיוו שביכולתם להוביל לשינוי. כשנה וחצי לאחר מכן, בדצמבר 1920, התכנסו המפלגות והתנועות החלוקות בדרכן לוועידה שתכליתה הייתה להתלכד סביב מבנה ארגוני חדש שיבסס את אחיזתו ככוח המשמעותי בחיי היישוב בארץ – ההסתדרות. כאלף פועלים מכלל המושבות 87 צירים, שנבחרו בבחירות יחסיות על ידי 4433 פועלים, באו בשערי הוועידה, שנפתחה בקריאתו הפייסנית המדהדת של יוסף ברץ: "בתוצאותיה של ועידה זו תלוי גואלנו בארץ. מן הוועידה הזאת לא נצא בלי אחדות הפועלים!" מילים נחרצות שנועדו להפיג את המתח הרב והחשש הכבד ששררו באולם מחשש לכישלון נוסף.⁴

דוד בן-גוריון וברל כצנלסון, ציריך, 1937 (מכון לבון)

שישה ימים נמשכה הוועידה. במהלכה התקיימו דיונים נוקבים וסוערים, לעיתים אל תוך הלילה, לבירור הסוגיות השנויות במחלוקת שעמדו על סדר היום. המרכזית שבהן הייתה שאלת מהות הארגון של פועלי ארץ-ישראל.⁵ ביטויים חריפים, ויכוחים נוקבים, האשמות כבדות וקריאות ביניים לעבר הנואמים נשמעו מכאן ומכאן ושלהבו את היצרים. איש לא השלה את עצמו שהדרך לאיחוד תיסלל על מי מנוחות.

רק ביומה של השישי של הוועידה חלה פריצת דרך ליישוב המחלוקת בשאלת האיחוד. שורה של החלטות שהובאו להצבעה אושרו בזו אחר זו.⁶ בנוסף, הוועידה בחרה מועצה בת

23 חברים, שתפקידה לבחור את מרכז ההסתדרות והנהלת כלל מוסדותיה המרכזיים לקראת הוועידה הבאה. בין השמות הבולטים נמנו יצחק בן-צבי, דב הוז, יצחק טבנקין, ברל כצנלסון, דוד רמז ויוסף שפרינצק.⁷ בשתיים אחר חצות אחזה התרגשות עצומה באולם עם ההכרזה על הקמת ההסתדרות, והפועלים הנרגשים בקהל פרצו בקריאות שמחה ובריקודים במעגלים. "הפועל הצעיר", שהשתתפה בוועידת היסוד, אומנם נותרה מחוץ לאיחוד, אך לא לזמן רב. אף לאחר שכשלו המאמצים להשגת המסגרת הכלל מעמדית – "ההתאחדות" באופן מלא, לא הרפו מנהיגי "אחדות העבודה" מהרעיון להתאחד עם "הפועל הצעיר", כשבין השיקולים המעשיים היה הרצון להשיג שליטה והרמוניה בהסתדרות (גולדשטיין, 2007).

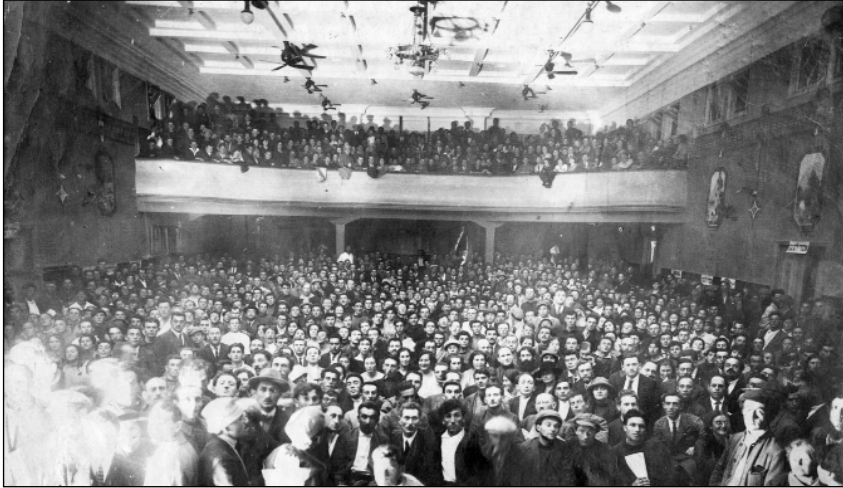

ברל כצנלסון, אפיקים, 1938 (ויקישיתוף)

בשנת 1930 התאחדו המפלגות והיו למפלגה אחת – מפלגת פועלי ארץ-ישראל (מפא"י). ההסתדרות הוקמה בראש ובראשונה כמכשיר של התנועה הלאומית היהודית להגשמת חלום מדינת היהודים. חזונם מרחיק הלכת של המייסדים קרם עור וגידים בהסתערות חלוצית חסרת מעצורים. תנופת העשייה כללה הקמת תשתיות, מפעלים ומוסדות לשירות המתיישבים בכל תחומי החיים, בהם רווחה, חינוך, בריאות, תרבות, קליטת עלייה וביטחון. כל אלה העניקו להסתדרות במרוצת השנים את עוצמתה הרבה ואת מקומה המרכזי בעיצוב פניה של המדינה לאורך מרבית שנותיה מאז הקמתה ועד היום.

1920

ההכרזה על חוקת ההסתדרות

ועידת ההסתדרות השנייה. קולנוע "עדן" בתל אביב (מכון לבון)

חוקת ההסתדרות הוכרזה בכ"ח בכסלו תרפ"א עם נעילת ועידת היסוד של פועלי ארץ־ישראל. הדרך לניסוחו ואישורו של המסמך, שכלל שמונה החלטות, לוותה בוויכוחים נוקבים שניטשו בין המפלגות השונות שהתכנסו באולם הוועידה בטכניון שבחיפה.⁸ לעיתים סערו הרוחות סביב ניסוחן של מילים בודדות. פרצי זעם וביטויים חריפים הבליטו את המחלוקת בין המפלגות היריבות שעמדו בפני איחוד והציפו את הכעסים והיריבויות בדרך לגיבוש החוקה.

בסופה של הישיבה החמישית בוועידה, ביום שלישי כ"ו בכסלו, עלו לדיון בזה אחר זה שמונה סעיפים שונים של החוקה.⁹ ארבעה נואמים, שניים נגד ההצעה ושניים בעדה, קיבלו את רשות הדיבור למשך עשר דקות כל אחד, ולאחריהן ניגשו החברים להצבעה. עם נעילת המושב בשתיים אחר חצות הקריא נשיא הוועידה, יוסף שפרינצק, טלגרמות נרגשות של דברי ברכה שהתקבלו מברלין, וינה וורשה. להלן שמונת סעיפי החוקה שאושרו:¹⁰

- א. ההסתדרות הכללית מאחדת את כל הפועלים והעובדים בארץ, החיים על יגיעם מבלי לנצל עבודת זולתם, לשם סדור כל העניינים היישוביים, הכלכליים וגם התרבותיים של כלל העובדים בארץ, לבניין חברת העבודה העברית בארץ־ישראל.
- ב. ההסתדרות מורכבת מאגודות מקצועיות המאחדות את החברים לפי משלח ידם.
- ג. חוג פעולתה של ההסתדרות הכללית:

- (1) סידור ופיתוח משקים חקלאיים וענפי עבודה בכפר ובעיר, סידור גודדי עבודה, קבוצות לחקלאות ולחרשת.
 - (2) קבלת העבודה וסידורה.
 - (3) ארגון הפועלים בהסדרויות מקצועיות כלליות המקיפות את כל העובדים למקצועותיהם – על בסיס בלתי־מפלגתי.
 - (4) השבחת תנאי העבודה והרמת פריונה.
 - (5) חינוך עבודה והשתלמות מקצועית.
 - (6) הספקה קואופרטיבית.
 - (7) עזרה הדדית (קופת חולים, אחריות, מלווה וכו').
 - (8) ארגון שמירה והגנה.
 - (9) קבלת עולים לארץ וסידורם בעבודה.
 - (10) סידור העלייה של העובדים בחוץ לארץ.
 - (11) הנחלת הלשון העברית לעובדים.
 - (12) יצירת מוסדות לעבודה תרבותית לשם השכלה חקלאית ומקצועית – סידור ספריות ושיעורים מדעיים שימושיים – ספרות מקצועית.
 - (13) עיתונות מקצועית וביולטיין ההסתדרות הכללית.
- ד. ההסתדרות באה בקשר עם כל המוסדות, ההסדרויות והמפלגות העבריות והבלתי עבריות, בין אלו שבארץ ובין אלו שבחוץ לארץ, לשם בצור העובד העברי בארץ ובנין ארץ־ישראל עובדת. הקשר הוא רק מעשי.
- ה. ההסתדרות באה בקשר מעשי והסדרותי עם כל הסדרויות החלוצים והמתכוננים לעלייה שבחוץ לארץ, למען התאם את פעולתם וחינוכם לצרכי העבודה בארץ.
- ו. ההסתדרות פונה אל כל ההסדרויות העובדים העברים בארצות הגולה, המכירים בארץ־ישראל עובדת, בדבר הצורך המוחלט ליצור מוסד כללי בין מפלגתי לשם עבודה מעשית לבניין חברת העבודה העברית בארץ־ישראל.
- ז. הסדרות שולחת את כ"ב למוסדות ההתיישבות כגון: הנהלת הקרן הקיימת לישראל וכו'.
- ח. ההסתדרות הכללית היא היחידה העוסקת בכל העניינים הנכסים לחוג פעולתה, והיא גם באת הכוח היחידה של כל העובדים בארץ כלפי פנים וכלפי חוץ בכל אותם העניינים.
- במרוצת השנים ובהתאם למציאות המשתנה נקבעו בחוקה שינויים ותיקונים, זאת באישור מועצת ההסתדרות ולאחר הצבעת חברי הוועידה הכללית ברוב מיוחס של

שני־שליש מהמשתתפים בהצבעה. בסוף שנות ה־50 נקבעו שינויים מהותיים בחוקה הנוגעים לתנאי קבלת עובדים מארגון עובדים אחר לאיגוד המקצועי, צמצום סמכות מועצות הפועלים ומשפט החברים, והוספת ענישה כלפי חברים שנוקטים בכריונות ופוגעים בכבודה של ההסתדרות.¹¹ תיקונים נוספים נקבעו בעשור הראשון של שנות האלפיים בנושא התארגנויות עובדים ראשוניות.

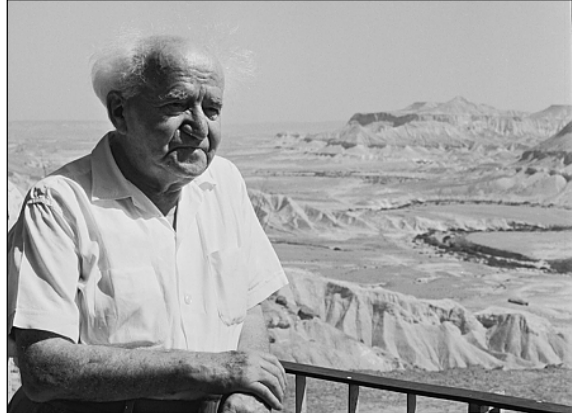
דוד בן־גוריון נושא דברים בטקס הנחת אבן פינה לבניין ההסתדרות, בירושלים, 1924 (ויקישיתוף)

“ההסתדרות הכללית מאחדת את כל הפועלים והעובדים בארץ, החיים על יגיעם מבלי לנצל עבודת זולתם, לשם סדור כל העניינים היישוביים, הכלכליים וגם התרבותיים של כלל העובדים בארץ, לבניין חברת העבודה העברית בארץ ישראל” (מתוך חוקת ההסתדרות)

1921

דוד בן-גוריון, מזכ"ל ההסתדרות 1921-1935

בנובמבר 1921, חודשים ספורים לאחר הקמת ההסתדרות, צורף דוד בן-גוריון למזכירות ההסתדרות העובדים. כאחד מחמשת חברי ועד הפועל מטעם מפלגת אחדות העבודה, תפס בן-גוריון מקום מרכזי בהתוויית הדרך והיה מנושאי הנאומים המרכזיים בוועידות הכלליות ובאספות של המוסדות השונים. אף-על-פי שמעולם לא התמנה בפועל לתפקיד מזכ"ל ההסתדרות, יוחס

דוד בן-גוריון, מרפסת נוף הצופה על נחל צין, ליד שדה בוקר (ויקישיתוף) 1968

לבן-גוריון תפקיד זה מתוקף פעילותו שהאפילה על חבריו (שפירא, 2015). הרצאותיו וסקירותיו על פעילות ההסתדרות ריתקו את קהל השומעים ועוררו עניין רב. בהנהגתו ביקשה ההסתדרות לפעול להתערבות ממשית במציאות הקיימת בארץ-ישראל על בסיס אמונה וחזון כי המבנה החדש ישמש להצלתו של העם היהודי ולהחלת ריבונות במדינה שבדרך. ההסתדרות בראשית דרכה נישאה על משק כנפי ההיסטוריה ובלבה פעם רעיון המייסדים. זהו רעיון שזוקק היטב מתוך ערב רב של תפיסות עולם אידיאולוגיות שבהן החזיקו מפלגות, תנועות וארגונים שונים ערב הקמתה. ללא רעיון משלהב זה, שהפיה בה חיים, עלולה הייתה להתערער זכות קיומה. זאת היטיבו להבין ראשיה בעשורים הבאים, כשאיבדה את דרכה ונקלעה למשבריה הקשים. אך בראשית דרכה, הלפיד עדיין בער.

על פי חזון המייסדים, היה עליהם לבנות חברה פועלית על שלל גווניה. חברה עובדת שתפריח את השממה ותקים את המדינה. הדרך לשם הייתה רצופת מהמורות וביצות טובעניות, אך למייסדיה היה ברור כבר בראשית דרכה כי להגשמת הרעיון נדרשת הקמת תשתית רחבה ואיתנה, שתכלול מוסדות כלכליים, תרבותיים, חינוכיים ומשק בבעלות ציבורית. לא חלף זמן רב וההסתדרות הפכה לגוף המשמעותי ביותר ביישוב, עליו הוטלה המשימה להקים את כל אלה. הייתה זו משימה לאומית של תנועה לאומית, שכן בעת ההיא לא היה כל גוף ממסדי שאחז בשלטון. במובן מסוים ההסתדרות והממסד היו כגוף אחד. בשנותיה הראשונות הכתה ההסתדרות שורשים בקרקע הפורייה של היישוב וביססה את

מעמדה כגוף החזק והחשוב בארץ. בין השאר היא מילאה תפקיד מכריע בקליטת העלייה. מטבען היו ההיאחזויות בקרקע מלוות בתחושת סולידריות, באחדות ובפעילות חברתית מלכדת לשמירה על המרקם החברתי של המתיישבים. כל אלה התכתבו עם הנרטיב הסוציאליסטי ועם תפיסת עולמה של ההסתדרות בכל תחומי החיים ביישוב. מתוקף אחריותה כלפי העולים היא ראתה עצמה מחויבת לרווחתם, לבריאותם ולביטחונם החברתי-כלכלי. על כן, היא פעלה להקמת משק עצמאי עבור הפועלים ולהענקת מלוא השירותים הנדרשים למתיישבים בארץ.

דוד בן גוריון נואם במועצת ההסתדרות, 1956 (מכון לבון)

בשנותיה הראשונות הקימה ההסתדרות שורה ארוכה של מוסדות חשובים. הפריחה הכלכלית לא איחרה לבוא. העלייה החמישית, שהביאה עמה את בעלי הממון ואת בעלי ההשכלה מגרמניה, תרמה ליצירת תשתית תעשייתית מרשימה ומבטיחה. אומנם אלה תרמו מממנם ומכוח הזימות הפרטית שלהם, אך התשתית שנבנתה התבססה על יזמות ציבורית ועל הון אנושי פועלי שבלעדיהם לא הייתה לתעשייה ולחקלאות זכות קיום. כל אלה ביססו את ההגמוניה המוחלטת של ההסתדרות ואת שליטתה במרבית תחומי החיים המשמעותיים בארץ-ישראל. תפקידה המרכזי כמעסיק החשוב במשק ומעמדה כבעלת השליטה על הגופים החיוניים ביותר לתפקודו ולהתפתחותו של היישוב הקנו להסתדרות עליונות מוחלטת, הן כגוף שהעניק למתיישבים את כלל השירותים הנחוצים למחייתם והן כארגון שעיצב את דמותה ואת רוחה של המדינה שבדרך.

"משפט החברים", מערכת המשפט ההסתדרותית

כשנה לאחר שנוסדה הכריזה ההסתדרות על הקמת "משפט החברים" – מוסד הסתדרותי שהיה בסמכותו השיפוטית לקיים הליך משפטי לחברי ההסתדרות ולמוסדותיה בסוגיות בהן חרגו מהחובות ומהזכויות הקבועות בחוקת ההסתדרות. בחזונום ראו המייסדים את "משפט החברים" כמכשיר להתנתקות מהשלטון המנדטורי הזר, עד אשר המדינה שבדרך תקום על רגליה ותמסד מערכת חוקים עצמאית שההסתדרות תהיה כפופה לה. בכך יצרה ההסתדרות מערכת משפט פנימית ועצמאית שכל חבריה כפופים לה ונדרשים לציית לפסק דינה (שמיר, 2002).

"משפט החברים" קיים הליכים משפטיים בעניינים רבים, בהם הפרות משמעת, חריגה מנורמות מוסריות, מעילות כספיות, עבירות ממון, שכר עבודה, תביעות נזיקין, סכסוכי חברים, עלבונות והוצאת דיבה, חתירה תחת העבודה המאורגנת, התפרצויות בבית ההסתדרות, פגיעה בהסתדרות ובמוסדותיה וסכסוכים בין מוסדות או בין חברים. בתוך עשור התרחב מנגנון "משפט החברים" וכלל את ועדת הביקורת, את המחלקה המשפטית ואת בית הדין של ההסתדרות – מבנה שהועתק לרמה המקומית במועצות הפועלים המקומיות (דה פריס, 1993).

**אושרו השינויים בחוקה
ובתקנון משפט-החברים**

מועצת ההסתדרות בסמכות ועדה אישרה את ההצעות לשינויים בחוקת ההסתדרות, כפי שהובאו על ידי הוועדה המתמדת. כן אישרה מועצת ההסתדרות את ההצעות לשינויים בתקנון משפט החברים, שלפיהן יוצאו מסמכותו תביעות על עבירות פליליות, ענייני ממון ועניינים אזרחיים, ובטיפולו יהיו רק עניינים הנובעים מזכויות וחובות, הכרוכות בחברות בהסתדרות.

<p>הפתיחות של מועצת המועצה ים להצעות לשינויים בחוקת ההסתדרות, שהובאו על ידי דין ערדו בולן.</p>	<p>פיה יישטמו חברי ההסתדרות, מוסדותיה, ארגוניה ומפעליה מפני משפט החברים בעניינים הנובעים מזכויות וחובות הכ- דינות מהחברות בהסתדרות, יוכל מנייה לרעה בהסתדרות</p>
--	--

במרוצת השנים הונחו מאות תיקים משפטיים על שולחנם של שופטי משפט החברים, בהם משפטם של 79 בכירי "אתא" שהואשמו בהפרת שביתה (1957), משפטם של חברי ההסתדרות בוועד ארגון רופאי המדינה ובמרכז ההסתדרות הרפואית שהואשמו בחתירה תחת קיום ההסתדרות בגין שביתה שקיימו (1950), משפטם של שישה חברי הסתדרות בעיריית חצור, שהואשמו בהפרת שביתה מוכרת של מועצת הפועלים וסולקו מקבלת שירות בקופת החולים של ההסתדרות (1967), משפטו של פועל מרעננה שנפסק נגדו לפנות את דירתו תחת צו פינוי (1958),¹² ותביעת דיבה מצד חבר מועצת ההסתדרות כנגד מערכת עיתון "דבר" בגין כתבה בדויה שפרסם (1951).

מועצת פועלי תל אביב. חבר השופטים, משמאל לימין: עמנואל אלון, משה אבן חן בן ציון פטקין, גאולה לפיד (מכון לבון)

משפט החברים הורכב משלוש דרגות: הראשונה, דנה בתביעות קלות עד 25 לא"י ותביעות עלבון בהרכב של שני שופטים; השנייה, דנה בתביעות בענייני משמעת הסתדרותית בהרכב של שלושה שופטים; והשלישית – בית הדין העליון של ההסתדרות.¹³ על מנת לשמור על עצמאותו המשפטית נקבע כי "משפט החברים" יפעל באופן בלתי תלוי וחרף מכל השפעה או לחץ מצד חברי הוועד הפועל. שופטיו נבחרו על ידי ציבור הפועלים ומילאו את תפקידם בהתנדבות. הוועדה להם סמכות שיפוטית בלעדית ועליונה, ופסק דינם היה נתון לערעורו של בית הדין העליון ומשפט ההסתדרות בלבד. על הכשרתם המשפטית הלוקה בחסר ובקיאותם המוגבלת בתחום המשפט כיפרה עובדת היותם מעורים בחיי ציבור העובדים ומשתייכים אליו, כשאת הכלים המשפטיים החליפו שיקול דעת ויושר לב.

במרוצת השנים הוקמו עשרות סניפים מקומיים של "משפט חברים", שפעלו כמעט בכל יישוב שבו שכנה מועצת פועלים. לצד הדומיננטיות שצבר המוסד והתרחבותו שהגיעה בשיאה לניהול מאות תיקים משפטיים מדי שנה, גברה כלפיו הביקורת והתרבו המקרים שבהם דרשו חברים ומוסדות את ביטול פסיקותיו תוך ערעור על מעמדו. ביקורת נוקבת על "משפט החברים" עלתה גם מתוך מסדרונות הוועד הפועל. עיקר הביקורת הפנימית נמתחה על שמרנותו המופרזת, על רצונו לחרוג מסמכויותיו לתחום סמכותה של המדינה בחקיקת חוק לחברת העובדים, ועל חומרתם של פסקי הדין שיצאו תחת ידו כלפי חברים ביחס לסלחנות שגילה כלפי המוסדות.

"יישפטו חברי הסתדרות, מוסדותיה, ארגוניה ומפעליה בפני משפט החברים בעניינים הנובעים מזכויות וחובות הכרוכות בחברות בהסתדרות, ועל פגיעה לרעה בהסתדרות ומוסדותיה או על הפרת משמעת ההסתדרות, ענייני מומן ועניינים אזרחיים אחרים בין חברי ההסתדרות וכן בין חבר ההסתדרות לבין מוסד, ארגון או מפעל של ההסתדרות, יבואו לפני משפט החברים אך ורק בהסכמת בעלי הדין".
(מתוך פרטי ההצעה לשינוי החוקה)

ביטוי בולט לטענות שהושמעו כלפי "משפט החברים" על חריגה מסמכותו התקבל באביב 1958 לאחר שבית המשפט העליון קבע בפסק דין עקרוני בעניינו של חבר קואופרטיב "אגד" שהואשם בזיוף, משיכת כספים ללא אישור והפרת אמונים, כי "משפט החברים" אינו ראשי לרון בעבירות פליליות שיש בהן עניין לציבור, שכן אלו נתונות בידי בית דין פלילי מוסמך של המדינה בלבד.¹⁴

שורה של שינויים שהוצעו בסוף שנות ה-50 בתקנון "משפט החברים",¹⁵ וקריאות לגיבוש רפורמה שתגביל את סמכותו לסכסוכים בעניינים משמעותיים בלבד, בישרו על קץ דרכו ההיסטורית. צמרת מפא"י אף הביעה עמדה ברורה התומכת בביטולו של המוסד המשפטי בטענה שמדובר במוסד אנכרוניסטי. באוגוסט 1959, כשלושים שנה לאחר שתקנון "משפט החברים" עודכן בפעם האחרונה, אושר בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות תקנון חדש למשפט החברים המכיל תיקונים ושינויים המצמצמים את סמכותו.

1921

"בנק הפועלים" – המוסד הכספי למען פועלי היישוב

אברהם זברסקי נואם בפתיחת סניף בנק הפועלים בערה. ראובן שנקר יושב שלישי משמאל (מכון לבון)

ב-29 באוקטובר 1919, בישיבת הוועד הפועל הציוני שהתקיימה בלונדון, נזרע לראשונה על ידי ארתור רופין וברל כצנלסון, ממצעבי ההתיישבות הציונית בארץ ישראל, הרעיון להקמת "בנק פועלים" בארץ ישראל. במעמד המרגש התחייבה ההסתדרות הציונית בפני משתתפי הכנס, חברי הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית וחברי מפלגות "הפועל הצעיר" ו"אחדות העבודה", להעביר לבנק שעתיד לקום לא פחות מ-50 אלף לירות מצריות, שהם כ-250 אלף דולר – הן עבור השקעה לטווח קצר במניות והן עבור השקעה בהלוואה לטווח ארוך (זברסקי, 1967).

כשנה לאחר מכן, בדצמבר 1920, החל הרעיון לקרום עור וגידים כשהוועדה לענייני הבנק של ההסתדרות הפיצה מכתב חוזר ראשון, שבו הכריזה על סיום המו"מ עם ההסתדרות הציונית בדבר השתתפותה במניות, וכן על חתימת חוזה ועריכת התקנות.¹⁶ להקמתו של הבנק נבחרה ועדה בת ארבעה חברים: א. בלומנפלד, נ.טברסקי, ב. כצנלסון ויוסף שפרינצק, אשר פנו לציבור הפועלים בארץ ישראל בדרישה לחתום על המניות של בנק הפועלים במחיר מניה השווה לכל נפש – לירה אחת. בחוברת הסברה ששלחה ההסתדרות הפועלים ביוני 1921 לכלל הפועלים בארץ ישראל באמצעות עו"ד מטעמה, אליהו מונציק,¹⁷ היא נימקה את נחיצותו של הבנק, בין השאר, ביכולתו לקדם את האינטרסים הכלכליים של הפועלים על רקע שכרם

הנמוך, להשביח את ערכם של המוסדות החשובים הנמצאים ברוחם, להגדיל את הונם החוזר מהמוסדות ומהמשקים ולהעניק להם הלוואות ואפיקי חיסכון. "בנק הפועלים יקל הרבה לכל מוסדות הפועלים הנמצאים כיום וכמו כן יעזור להקמת מוסדות חדשים, הנחוצים למעמד העובדים בכלל ולכל עובד בפרט."

מניית בנק הפועלים על שמו של ברל כצנלסון (ויקישיתוף)

"על ידי הבנק אפשר יהיה להקים רשת של קופות מלווה וחיסכון, שתעניק הלוואות קטנות לחברים על מנת שיוכלו לקנות במזומן בחנויות הקואופרטיבים שלהם. באופן זה ניתן יהיה להבריא את המוסדות בעצמם ולשמור על הפרינציפ העיקרי בחוקי הקואופרציה: לקנות ולמכור אך ורק במזומן ולהרגיל על ידי כך את חבריהם לחיסכון. על ידי הבנק אפשר יהיה לסדר גם קופה מיוחדת לאחריות מפני מקרי נזיקים בעבודה ואסונות בחיים, ובכלל לעזור לפועלים לסדר את חייהם על ידי עזרה הדדית מקיפה."

עד מהרה הורחבו מאמצי הפצת המניות של הבנק לכל רחבי תבל. באוקטובר 1921 יצאו חברי הוועדה למסע הסברה למען הבנק ברחבי העולם. ברל כצנלסון הרחיק לניריווק לצורך הפצת המניות של הבנק באמריקה, טברסקי פקד את רומניה, רופין נסע לגייס את תמיכת ההסתדרות הציונית, ואילו התאחדות העולמית של הפועל הצעיר וצעירי ציון פעלו להפצת המניות של הבנק בארצות אירופה. "תעמולה לטובת הבנק!" התנוססה הכותרת בעמוד הראשי של עיתון "הצפירה", מהעיתונים העבריים החשובים בעת ההיא, ובהמשך דווח על תעמולה משותפת שהחליטו "פועלי ציון" (שפעלה בגולה בלבד לאחר האיחוד בארץ) ו"אחדות העבודה" לנהל לטובת בנק הפועלים בא".¹⁸ ב-30 בנובמבר 1921 התקיימה ביפו האספה הכללית המייסדת של "בנק הפועלים" בהשתתפות קהל רב,¹⁹ ולאחריה גברה פעילות מכירת המניות.

מלבד הסכום הנכבד בגובה 30 אלף לירות שהעניקה ההסתדרות לבנק מקרן המלווה, הביע ציבור הפועלים אמון בבנק החדש ופיקדונותיו הלכו ותפחו. לא חלפה שנה והבנק מימש את מטרותיו המוצהרות בפעילותו למען העובדים. בין היתר הוא העמיד סיוע למשקים חקלאיים שנקלעו למצוקה והעניק תמיכה כספית לקואופרטיבים שנוקקו לסיועו. במרוצת השנים היה "בנק הפועלים" שבשליטת ההסתדרות לבנק הגדול במדינה, עד הלאמתו בשנת 1983 עקב משבר המניות בבנקים. באוקטובר 1997 מכרה המדינה את גרעין השליטה בבנק לקבוצת אנשי עסקים פרטיים והשלימה בכך סדרת הפרטות של בנקים בהסדר (אבלס, 1998).

סניף בנק הפועלים (מכון לבון)

"בנק הפועלים יקל הרבה לכל מוסדות הפועלים הנמצאים כיום וכמו כן יעזור להקמת מוסדות חדשים, הנחוצים למעמד העובדים בכלל ולכל עובד בפרט. על ידי הבנק אפשר יהיה להקים רשת של קופות מלווה והחיסכון, שתעניק הלוואות קטנות לחברים על מנת שיוכלו לקנות במזומן בחנויות הקואופרטיבים שלהם. באופן זה ניתן יהיה להבריא את המוסדות בעצמם ולשמור על הפרינציפ העיקרי בחוקי הקואופרציה: לקנות ולמכור אך ורק במזומן ולהרגיל על ידי כך את חבריהם לחיסכון.

1921

סולל בונה – המשרד לעבודות ציבוריות ולבנין

המשרד לעבודות ציבוריות ולבנין נוסד בשנת 1921. כשלוש שנים לאחר הקמתו, על רקע משבר ניהולי עמוק, הודיעה ההסתדרות על הסבתו והקמתו של "סולל בונה בע"מ" – חברת פועלים עברית שיתופית לעבודות ציבוריות והחלה בהפצת מניות החברה.²⁰ "הפועל הצעיר" הכריז: "אנו קוראים לכל אלה הרוצים בעבודה עברית, בבנין ובחוזק יד הפועל והעולה העברי במקצוע זה לענפיו: הרוצה בביצור משק ציבור העובדים בארץ וביסוס מוסדותיו הכלכליים – חתמו על מניות החבר ומניות הבכורה של סולל בונה".²¹

במרץ 1924 נוסדה "סולל בונה". כבר בראשית דרכה נמתחה ביקורת פנימית על התנהלותה ועל יחסה כלפי הפועלים. בין השאר התקבלו תלונות על אי תשלום לפועלים לצד פזרנות בהוצאות וניהול כושל. חרף הביקורת והמצוקה הכלכלית אליה נקלעה החברה על רקע משבר כלכלי חמור שפקד את היישוב, ראה הוועד הפועל של ההסתדרות חשיבות רבה בהמשך קיומה של "סולל בונה" ופעל להעניק לה עזרה כספית נדיבה. בין השאר נרכש עבורה ציוד חדיש, שכלל מכונת חצץ גדולה וניידת שנרכשה מאמריקה, שתי מכונות בטון שנרכשו מגרמניה וקרוונים שהופנו לעבודות במחוז עפולה, בחיפה, טבריה, ירושלים ומוקדים נוספים ברחבי הארץ.²² עד סוף שנות ה־30 מנתה מצבת כוח האדם של החברה כ־2460 עובדים. מראשית דרכה, לצד חיזוק הצבא בביצורים, הרחיבה "סולל בונה" את פעילותה והחלה

בעבודות חוץ. היא קיבלה מהצבא הבריטי עבודות לביצוע בסוריה ובלבנון, במסגרתן סללה כבישים לאורך מאות קילומטרים והקימה מחנות. לאחר מכן היא הרחיבה את העבודות לפרס ולעירק, שם נתה תחנת דלק גדולה וביצעה עבודות להקמת בתי זיקוק ושדות תעופה. עבודות נוספות ביצעה "סולל בונה" בקפריסין, בטורקיה, בגאנה, בחבש ובמדינות נוספות. בשיאה, כך על פי הדיווחים בעיתונות, הוזמנה "סולל בונה" לבניית כור אטומי במדינה אירופאית. דיווח בעיתון הלבנוני "צבאות אלשעב" ייחס ל"סולל בונה" אף רכישת חורשה בלבנון שבכוונתה להכשיר למשחקי סקי בחורף.²³ תמיכה ממשלתית בגובה מיליון וחצי דולר למימון עבודות החוץ לצד הכנסות גבוהות, הפכו את "סולל בונה" למקור הכנסה רב עוצמה, כפי שנכתב בעיתון "מעריב" באפריל 1958, "רוב סיכויים שלעתיד לבוא תהייה האימפריה של "סולל בונה" אחד ממקורות ההכנסה הרציניים של מטבע חוץ למדינת ישראל."²⁴ עד אמצע שנות ה־70 הנבואה הגשימה את עצמה ו"סולל בונה" רשמה רווחי שיא שלא נראו כמותם מיום היווסדה. אלא ששנים אחדות לאחר מכן, עם פרוץ המשבר בענף הבניה בארץ, החלה להירשם ירידה בפעילות החברה ובתוצאותיה הכלכליים. הנסיגה בהיקף הפעילות הגיעה בשנת 1985 לשפל והובילה למהלכי פיטורים נרחבים של אלפי עובדים בענף, אז מנה הקונצרן כ־13 אלף עובדים.²⁵

רק הודות לרווחי העתק שהתקבלו מעבודות החוץ של החברה נמנעה שקיעתה לגירעונות כבדים. עד מהרה נתנה הירידה בפעילות החברה את אותותיה על עובדי החברה. בשנת 1988 הם זעמו על החלטתו של חיים הברפלד, יו"ר האגף לאיגוד מקצועי בהסתדרות, שלא להעניק להם תוספת שכר של 10 אחוז.²⁶ ברוך פרץ, טפסן בן 58 בעל ותק של 22 שנה בחברה, אב לשישה ילדים, זעק במסדרונות מועצת הפועלים: "איך אני יכול לפרנס את 8 הפיות במשפחה עם הגרושים האלה?"²⁷

בשנות ה־90, לאחר העברתה של "סולל בונה" לשליטת "שיכון ובינוי" כחלק מתכנית הבראה כוללת, פתחו העובדים והוועד הארצי של ארגון הפועלים היציבים והקבועים בחברה בשיבושים ובמחאות לנוכח המצב הקשה. שנה לאחר מכן זכתה החברה למעט אוויר לנשימה כשחתמה עם בנק הפועלים ובנק לאומי על הסכם לפריסת חובות "סולל בונה" בסך 436 מיליון ₪ ל 21.5 שנה.²⁸ מעט החמצן שקיבלה מהבנקים לא הספיק כדי להפיח בה רוח חיים. בשנת 1996, עם פירוק חברת העובדים בהסתדרות וניתוקה מנכסיה הרבים, הועברה "סולל בונה", אחת החברות החזקות שהוחזקה בבעלות ההסתדרות מקום המדינה, לידי הפרטיות של תד אריסון.

קופת חולים הכללית של העובדים העברים בא"י

ערב הקמת ההסתדרות שרר ביישוב מצב בריאותי רעוע. המלריה שפשטה ביישוב ממוקדי הביצות והבארות, הדיזנטריה המשתוללת, טיפוס המעיים שפרץ עקב התנאים הסניטריים הרעועים²⁹ ועבודות הכפיים הקשות שהביאו עמן פציעות וחבלות, עוררו דאגה ביישוב היהודי וחייבו היערכות מהירה והקמת נקודות עזרה רפואית מיידית.

את השירותים הרפואיים המאולתרים סיפקו המפלגות השונות שפעלו ביישוב לחבריהן על פי שיוך אזורי ומפלגתי, ביניהן נמנו "הסתדרות פועלי יהודה", "הסתדרות פועלי השומרון" ו"הסתדרות פועלי הגליל" – הסתדרויות שפעלו טרם הקמת ההסתדרות הכללית. הן הקימו קופות עצמאיות לטובת הפועלים העבריים שהיו נתונים לתנאי עבודה קשים ולסיכון גובר לתחלואה בתנאים הקשים, והעמידו לרשות החולים והפצועים אוהלים גדולים ובהמשך צריפי עץ זמניים, שאכלסו עשרות מיטות במוקדים שונים ברחבי היישוב.

החל משנת 1918 התכנסו קופות החולים האזוריות לשתי קופות חולים ארציות מפלגתיות. האחת של "אחדות העבודה", והשנייה של "הפועל הצעיר". עם הקמתה בשנת 1920, נטלה ההסתדרות את האחריות על השירותים הבריאותיים ביישוב ואיחדה תחתיה את שתי הקופות המפלגתיות לארגון אחד – "קופת חולים הכללית של ההסתדרות" (שוורץ, 1995). תוך שנים ספורות הפכה קופת החולים הכללית למוסד הבריאותי החשוב ביישוב כשברשותה עשרות מרפאות שהעניקו עזרה רפואית לרבע מכלל התושבים ביישוב.³⁰ לקבלת השירותים הרפואיים התבקשו חברי הקופה החדשים להצטייד בפנקס חבר. כעבור עשור לא הייתה זו עוד זכות שעמדה לרשות החברים, אלא דרישה מפורשת מצד ההסתדרות והעומד בראשה, דוד בן-גוריון, לפיה על כלל חבריה להצטרף כחברים לקופת החולים. מעתה חברי הסתדרות בלבד הורשו לקבל שירותים רפואיים מקופת חולים כללית (דייוויס, 2011).

הנהגת תשלום מס אחיד להסתדרות בשנת 1937, שהעניק בנוסף לחברות בהסתדרות גם ביטוח רפואי בקופת חולים כללית, היה הצעד הפורמלי שקשר בין שני המוסדות. לראשונה נכרתה ברית היסטורית הדוקה בין שני המוסדות שכרכו את גורלם זה בזה. היה זה קשר בלתי ניתן להפרדה שעוגן בתקנון המפלגה ובחוקת ההסתדרות. חובת החברות בקופת חולים הכללית קשרה לא רק את חברי ההסתדרות למפלגה, אלא את מרבית התושבים הן למפלגה הן להסתדרות, שכן תושב שלא נמנה על חברי ההסתדרות לא היה זכאי לקבל שירותי בריאות במסגרת קופת החולים. השילוש הקדוש – ההסתדרות, קופת חולים כללית ומפא"י – שאב לתוכו בעל כורחו חלק ניכר מהתושבים. אם בעשורים הראשונים לקיומה נדמה שקשר הדוק זה בין קופת החולים להסתדרות העניק לה את עוצמתה, הרי שבמרוצת השנים התברר כי

הדבר היה בעוכריה. עם קום המדינה ולאחר תרומתה הרבה למאמץ המלחמתי נקלעה קופת חולים כללית למשבר כלכלי קשה. פיחות מתמשך בהכנסות, האטה במספר החברים המצטרפים בשל צמצום העבודה בענפים מרכזיים והידלדלות החברים המשלמים מיסים, הובילו את קופת חולים כללית לקשיים באיזון התקציבי. לראשונה נזקק הגוף ההסתדרותי לסיוע ותבע מהמוסדות הציבוריים לשאת עמו בנטל. נזקי המלחמה וריבוי הנפגעים שנזקקו לטיפול רפואי ניכרו היטב בהוצאותיה של קופת החולים. הלוואות ותוספות שונות שקיבלה אוששו מעט את מצב הכנסותיה, אך לא שיפרו את מצבה באופן ניכר.

סניף קופת החולים הראשון של שירותי בריאות כללית, פתח תקווה 1914 (ויקישיתוף)

בעשורים הבאים הוסיף מצבה הכלכלי של קופת החולים להיות רעוע ומדאיג. עם הצמיחה הניכרת באוכלוסיית המדינה והצורך הגובר בהקמת מרפאות ברחבי הארץ, נאלצה קופת החולים לעמוד בהשקעות אדירות לצד הכנסותיה הדחוקות. בסוף שנות ה-60 טיפס מספר חבריה לכ-2 מיליון חברים והוצאותיה זינקו. בין הגורמים לכך: התייקרות התרופות, קליטת עשרות רופאים, הפעלת מחלקות חדשות, בניית בתי חולים חדשים, הענקת שירותים נוספים ותביעות לתיקוני שכר מצד הוועד הארצי של רופאי קופת החולים ושל הארגון הארצי של עובדי קופת החולים. מהמשבר הכלכלי העמוק שאליה נקלעה התקשתה קופת החולים להשתחרר עד ניתוקה מההסתדרות באמצע שנות ה-90.

1921

"נעמת", נשים עובדות ומתנדבות

נשים עובדות. קיבוץ יד חנה עולה על הקרקע – נשים בעבודה, 1950 (מכון לבון)

פעילותו של ארגון הנשים המרכזי במדינה החלה כחמישה עשורים לפני שנקבע שמו נעמ"ת. היו אלה ימי הקמת המדינה שבדרך. עם הגעת גלי העלייה הגדולים לארץ החלה להתגבש ביישוב קבוצה של חלוצות רווקות שדגלה באידיאולוגיה פמיניסטית, לפיה עליהן להשתלב, בין היתר, בעבודות הכפיים החלוציות, בחקלאות ובעבודות האדמה. המציאות הקשה בארץ הקשתה על השתלבותן. לאחר שלא זכו לייצוג ראוי בבחירות למוסדות ההסתדרות עם הקמתו בשנת 1920 הן החליטו על הקמת "מועצת פועלות" המשתייכת להסתדרות. בשנת 1921 התקיימה בבלפוריה ועידת היסוד של תנועת הפועלות בהשתתפות 13 צירות, ושנה לאחר מכן הוקמה "מועצת הפועלות"³¹. בפני התנועה עמדו כמה דרכי פעולה, בהן השגת שוויון בין מגדרי, שינוי יסודי במעמד הפועלות וביחס אליהן ויצירת מסגרות להכשרתן (ברנשטיין, 1985). בעשור הראשון להקמתה עסקה "מועצת הפועלות" באופן נמרץ בתחום הקליטה. היא פעלה בראש ארגוני הנשים להושטת עזרה וליזוי לעולות החדשות במעברות, העניקה הדרכות לאימהות, קיימה פעילויות ציבוריות ותרבותיות בריכוזי עולים וסייעה בפעילות חינוכית סוציאלית.

מתוקף דאגתה למשפחה ולילד העמיקה "מועצת הפועלות" במרוצת השנים את פעילותה בתחום החינוך והחזיקה במוסדות רבים, בהם בתי ספר חקלאיים ("עירון", "כנות", "מעיינות", "גננות ושתלנות"), בתי ספר מקצועיים, פנימיות, מעונות יום, גני ילדים, מועדונים לחינוך משלים, פעוטונים וקייטנות.

התפתחות המדינה והדרישה הגוברת לידיים עובדות הובילו את "מועצת הפועלות" להפנות מאמץ ניכר בפעילות הארגון לתחום ההכשרה. היא הפעילה בעידוד ובתמיכת משרד העבודה עשרות קורסים מקצועיים לנערות ולנשים ברחבי הארץ. אלפי נערות ונשים חסרות מקצוע בערים, בעיירות הפיתוח, במושבי העולים ובכפרים הערביים, הוכשרו למגוון מקצועות, בהם תפירה, רקמה, בישול, ספרות, מלאכת יד, גננות וחקלאות. לצד המקצועות המסורתיים הפעילה "מועצת הפועלות" במרוצת השנים קורסים חדשים נוספים על פי צרכי השעה ובהתאם לאוכלוסיית היעד, בהם קורסים למטפלות, לכלכלת בית ולזכנות.

ארגון אימהות עובדות במצעד האחד במאי ברמת גן 1951 (מכון לבון)

עבור נשים שלא מצאו עניין בקורסים הללו, הציעה מועצת הנשים קורסים ממוקדים יותר, כגון קורסים לעשיית כפפות ולקליעת רשתות דייג. לצד הכשרת הנשים פעלה "מועצת הפועלות" לקליטתן במקומות העבודה ולשמירה על תנאייהן התעסוקתיים. היא יצאה בקריאה לעידוד עבודת נשים, קידמה את יציאתה של האישה אל העבודה כצורך חיוני לכלכלת הבית ולהתפתחותה האישית, נאבקה להשגת גמישות תעסוקתית לנשים (עבודה חלקית), טיפלה בבעיית האבטלה בקרב נשים ופעלה להסדרת תנאייהן הסוציאליים. בין היתר היא עודדה עקרות בית להצטרף למסגרת הביטוח הלאומי. כשנדרשה להפעיל את עוצמתה היא לא היססה ונקטה לעיתים בשביתות בגני ילדים ובמעונות.

עד שנות ה-70 נשא ארגון הנשים לא פחות משלושה שמות שונים: "מועצת הפועלות", "ארגון אימהות עובדות" ו"הסתדרות החברות למען מועצת הפועלות" (פיוניריוימך אורגאניזאישן) – תנועת האימהות של מועצת הפועלות בחו"ל. לאור חוסר הבהירות והבלבול בשמות החל באוקטובר 1971 הליך קפדני וממושך לאיתור שם ראוי לארגון הנשים. בתום חמש שנים של דיונים והתלבטויות, שכללו שתי תחרויות פומביות, התייעצויות קדחתניות עם סופרים ומשוררים והגשת מאות הצעות, נבחר על ידי המזכירות הארצית של "מועצת הפועלות" שמו החדש בישראל – "תנועת נשים עובדות ומתנדבות" (נעמ"ת).³²

משלהי שנות ה-70 פעלה נעמ"ת לקידום שורה של סוגיות סוציאליות חברתיות שעמדו על הפרק, בהן המאבק נגד שינוי חוק ההפלוגות,³³ המאבק בעד הפעלת חוק שירות לאומי לבנות,³⁴ המאבק נגד העלאת התשלום למעונות ילדים,³⁵ המאבק נגד ביטול נקודות הזיכוי ממס הכנסה לאם העובדת,³⁶ המאבק למניעת תיקון חוק נישואין וגירושין, המאבק להפעלת חוק ביטוח עקרות בית, והמאבק הקשה מכולם למניעת קריסת מערכת מעונות היום שהיא עצמה מפעילה.³⁷ עד שנות ה-90 התרחבה התנועה ומנתה כ-750 אלף חברות כשברשותה תשתית ארגונית ענפה³⁸ ותמיכה גורפת של ההסתדרות בפעילות לשיפור מעמד האישה בישראל. מגמה זו התעצמה החל משנות האלפיים ועד היום.

עוד הישגים לאשה העובדת

ביחמתו ועל פי הצעתו של מוזיקל ההסתדרות חיכי ישראל קיסר, קיבלה הכנסת שורת תיקונים בחוק עובדות נשים. הנושאים:

לזכויות נשים עובדות בעת היריון ולאחר הלידה

- מנחה לא יוכל מעביר לפטר עובדת בהריון גם אם היא עובדת ארעית או זמנית בתנאי שבגדה באותו מקום 6 חדשים לפחות.
- עובדת הנמצאת בשירות היריון 30 יום רצופים לפחות, זכאית **נימלה מהביטוח הלאומי** בגובה של 25% מהשכר הממוצע במשק.
- עובדת בחופשת לידה שמלחה ואושפזה בבית חולים לחופה העולה על שבועיים, זכאית **להארכת חופשת הלידה בחשונם**.
- המעביד יהיה חייב מנחה להמשיך לשלם עבור עובדת הנמצאת בחופשת לידה את התשלומים להבטחת זכויות הפנסיה שלה.

עובדת המעוניינת בפרטים מלאים חקבלם אצל מזכיר האיגודים המקצועיים במועצות הפועלים או לאחר פניה לאגף ההסברה והתקשורת בועד הפועל של ההסתדרות, ארנוזורב 93 ת"א, טל. 03-431709

מילת המפתח בהסתדרות - שירות!

ההסתדרות הכללית של העובדים - האגף להסברה ותקשורת

העובדת בארץ-ישראל

התפתחות שכר העבודה הריבוי

שנה	שכר עובדת	שכר גבר
1970	100	100
1975	110	110
1980	120	120
1985	130	130
1990	140	140
1995	150	150
2000	160	160
2005	170	170
2010	180	180
2015	190	190
2020	200	200

התפתחות היקף העיסוק במגזר הציבורי

שנה	מספר עובדות	מספר גברים
1970	100	100
1975	110	110
1980	120	120
1985	130	130
1990	140	140
1995	150	150
2000	160	160
2005	170	170
2010	180	180
2015	190	190
2020	200	200

התפתחות היקף העיסוק במגזר הפרטי

שנה	מספר עובדות	מספר גברים
1970	100	100
1975	110	110
1980	120	120
1985	130	130
1990	140	140
1995	150	150
2000	160	160
2005	170	170
2010	180	180
2015	190	190
2020	200	200

התפתחות היקף העיסוק במגזר הלא-מסורתי

שנה	מספר עובדות	מספר גברים
1970	100	100
1975	110	110
1980	120	120
1985	130	130
1990	140	140
1995	150	150
2000	160	160
2005	170	170
2010	180	180
2015	190	190
2020	200	200

התפתחות היקף העיסוק במגזר הלא-מסורתי

שנה	מספר עובדות	מספר גברים
1970	100	100
1975	110	110
1980	120	120
1985	130	130
1990	140	140
1995	150	150
2000	160	160
2005	170	170
2010	180	180
2015	190	190
2020	200	200

1923

חברת העובדים השיתופית הכללית בא"י

חברת העובדים. אחד במאי בתל אביב. עובדי חברת העובדים בתהלוכת אחד במאי בתל אביב
1983 (מכון לבון)

ההצעה להקמת "חברת העובדים" עלתה לראשונה על ידי דוד בן-גוריון בוועידת הפועלים הכללית שהתקיימה ביפו בפברואר 1923. על פי חזונו, תנועת הפועלים אשר חתרה להסדיר את חייו של העם העברי בארצו נדרשה לתת מענה לשתי שאלות לאומיות: האחת, מהם האמצעים להגדלת ההון של משק הפועלים? והשנייה, מי היא הרשות העליונה שתהיי אמונה על כך?³⁹ חששו העיקרי של בן-גוריון היה מפני מציאות שבה המשקים יהפכו לעסקים פרטיים ויובילו ליצירת מעמדות ולתופעות של ניצול. בנוסף, התריע בן-גוריון על היעדר כל רישום בעלות על המשקים, מצב שיצר חוסר בהירות משפטי שמנע קבלת הלוואות. על כן, בן-גוריון הציע לאשר את ההסתדרות כחברת עובדים בעלת מוסדות ונכסים ולהגדירה כאישיות המשפטית שאליה תעבור זכות הבעלים על כל משקי הפועלים.⁴⁰

דבריו הבהירים של בן-גוריון נפלו על אוזניים קשובות ועוד באותה השנה הוקמה "חברת העובדים", המחזיקה תחת אחריותה את כלל הגופים הכלכליים שבבעלות ההסתדרות. ארבע שנים מאוחר יותר, בשנת 1927, הוגדרו תפקידיה ופעולותיה בחוקת ההסתדרות. בין היתר, הוטל עליה לבצע חקירה יסודית בנוגע למצבם הכלכלי של כל המוסדות, לבדוק את תקציביהם, להשגיח על היחסים בין המוסדות המשקיים השונים, לתאם את מדיניותם, לפקח על ניהול הספרים והמאזנים של המוסדות ולבחון הצעות להקמת מפעלים חדשים.

עם הכרזת המדינה נאמד ההון העצמי של המפעלים ההסתדרותיים בכ־20 מיליון לירות. היה זה כוח כלכלי עצום ממדים ומקור פרנסה עבור 60 אלף עובדים שהועסקו בהם.⁴¹ כדי לא לצמצם את ההתפתחות והגמישות הדרושות לכל ענף במשק, נמנעה "חברת העובדים" מתכנון משקי ארצי ריכוזי והסתפקה בתפקידה הפורמלי כארגון הגג העוסק ביוזמה ובפיקוח. על כך מתחו עליה מתנגדיה ממפלגות המיעוט בהסתדרות ביקורת נוקבת, לפיה הזיקה בין מפעלי המשק ההסתדרותיים ובין "חברת העובדים" רופפת למדי ולא הוקמו הכלים הדרושים לפיקוח ממשי על המפעלים המשקיים של ההסתדרות.⁴²

חברת העובדים, הוועד הפועל (מכון לבון)

בעשורים הבאים השתתפה "חברת העובדים" בתכנון, בפיתוח ובהרחבת התעשייה במדינה. בכך היא תרמה להעסקת עשרות אלפי עובדים חדשים. החל מאמצע שנות ה־60, כשהיא מעסיקה כ־200 אלף עובדים, הקימה "חברת העובדים" מפעלים במרכז הארץ ובאזורי פיתוח. בנוסף, היא יזמה את הקמתם של בתי מלון וכפרי נופש, הפנתה כספים להשקעות והלוואות לתכניות פיתוח בענפים ובמוסדות רבים,⁴³ והזרימה כספים להתיישבות העובדת⁴⁴ עבור בניית שיכונים לעולים באזורי הפיתוח⁴⁵ ולמטרות רבות נוספות. את ההון הדרוש היא גייסה מקרנות ההסתדרות וממקורותיה. את פעילותה הענפה הטיבה לתאר כותרת בעיתון "הבוקר" שהתפרסמה ביולי 1964 – "חברת העובדים – ענק החולש על משק המדינה".

בסוף שנות ה־70 מצאה עצמה "חברת העובדים" בתפקיד דו ראשי. מצד אחד היא שמשה כארגון העל של ההסתדרות, שנאבקה נגד גל התייקרויות במשק וארגנה שביתות קונים; ומצד שני היא שמשה כמוסד העל של המשק ההסתדרותי רב העוצמה והייתה מחויבת לדאוג לרווחי המפעלים אשר ייקרו את מוצריהם.⁴⁶ קונפליקט זה בין זהותה כגוף כלכלי שמטרתו הפקת רווחים, ובין זהותה כגוף רב עוצמה העומד ברשות ציבור העובדים המאורגנים ליצירת

חברה צודקת יותר, העלה את השאלה מהי תכלית קיומה של "חברת העובדים". החל משנות ה־80, על רקע המהפך הפוליטי והתמורות במדיניות החברתית-כלכלית, חלה נסיגה במשק ההסתדרותי ובכוחה של "חברת העובדים".⁴⁷ משבר כלכלי עמוק שפרץ במפעלים ובמוסדות ההסתדרותיים, כגון "סולל בונה", חשף את חולשותיה, ובראשן את תופעת היעדר הפיקוח של "חברת העובדים". בשנת 1988, לאור מצבה ולנוכח הביקורת הקשה שנמתחה כלפיה, גיבש ישראל קיסר, מזכ"ל ההסתדרות, רפורמה כוללת להבראתה של "חברת העובדים".⁴⁸ עיקרי הרפורמה: הטלת האחריות הניהולית על מנהלי המפעלים, שיתוף עובדים בבעלות על המפעלים באמצעות מניות או אגרות חוב שאינן ניתנות למכירה, והקמת יחידת בקרה ופיקוח במנהלת "חברת העובדים", שבסמכותה המקצועית לבקר את המתרחש בקונצרנים ההסתדרותיים.⁴⁹

חברת העובדים – ענק החולש על משק המדינה

– מאת יגאל דרוקר –

<p>אותה תקופה בראש ההסתדרות. איש לא חשב אז, כי בעתיד יחולו שנויים קיצוניים בהלך הרוחות הכללי, וכי מבנה החברה הישראלית. כיצד תהי' בטאו שנויים אלו במשק ההסתדרותי, על כד' צוד' נצמוד מאוחר יותר.</p> <p style="text-align: center;">204 אלף עובדים</p> <p>עם קום המדינה התפתח כבר משק העובדים במידה כזו, שהצטיק באי' תה' עת' 60 אלף עובדים. כיום מעי' סיק' משק זה 204 אלף עובדים, המהי' ויום 25% מכלל המועסקים במשק הישראלי. יחד עם זאת יש לציין, כי בחברת העובדים שותפים להלכה 800 אלף איש, שהם חברים בהס'.</p>	<p>אמר פעם מי שאמר: "השולט בהסתדרות שולט במדינה". כשרם ננפה לעמוד על מידת אמותותה של אימרת זה, מוטב יהיה אם נכיר את משק ההסתדרות, על כל היקפו וענפיו, דבר שהינו קשה אפילו על אלו העומדים בראשו. שכן אותו ילד, שצמח על ברכיהם של החלוצים הראשונים שהגיר עו' ארצה, גדל ופרץ לכל עבר, כשהוא מרכיב ענפים לכל צד, ואבריו משתרעים על פני המדינה כולה. על פי הדין והשבון שחוגש על ידו מר ואב און, מזכיר חברת העובדים של החס' תדרות, לפני מועצת ההסתדרות, מסתבר, כי עם תום מהצית העשור השני לעצמאות המדינה, מוסיף משק העובדים להיות ש' הלה הצרו בהמלאות 58% (מהתוצר), שומר על חלקו</p>
---	--

באמצע שנות ה־90 איבדה "חברת העובדים" את נכסיה הגדולים בזה אחר זה. תחילה היא איבדה את השליטה בקונצרן כור, שנקלע להפסדים בגובה 1.6 מיליארד שקל תוך שלוש שנים, לאחר מכן היא נאלצה למכור את "סולל בונה" ובהמשך את קופת חולים הכללית, שהייתה מהעוגנים החשובים ביותר של ההסתדרות. חיים רמון, מי שכבש בסערה את ראשות ההסתדרות בשנת 1994, היה ממתנגדיה הבולטים של "חברת העובדים". באחת הרפורמות מרחיקות הלכת בתולדות המדינה פעל רמון במלוא כוחו להבראת ההסתדרות, בין היתר באמצעות מכירת רבים מנכסי "חברת העובדים".

1924

הסתדרות הנוער העובד

חברי הנוער העובד בתהלכות אחד במאי בתל אביב (מכון לבון)

שאלת חיי הנוער העובד בארץ-ישראל, חינוכו וארגונו, העסיקה את מוסדות ההסתדרות מיום הקמתה.⁵⁰ המציאות שבה המוני נערים הועסקו בעבודות כפיים מזדמנות בבתי מלאכה ובבתי חרושת אפלים, תחת תנאי עבודה קשים, לאורך שעות עבודה רבות, בשכר זעום, ללא הגנה תעסוקתית, ללא הכשרה מקצועית וללא חיים חברתיים – מציאות זו הטרידה את פרנסי היישוב והנהגת ההסתדרות. ועידת ההסתדרות שהתקיימה בפברואר 1924 הטילה על הסניפים לטפל באיגוד הנוער העובד, להטיב את תנאי עבודתו, לשפר את מצבו הכלכלי והתרבותי הירוד ולקבוע את צורת שיתופו במוסדות ההסתדרות.

לא חלפה שנה ובאוקטובר 1924 הוקמה תנועת "הנוער העובד". קלובים של התנועה החלו להיפתח בכל רחבי הארץ. בפתח תקווה והסביבה, שם הגיע מניין הנערים שעבדו בחקלאות ובמקצועות המלאכה ל-200, בהם נגרים, מסגרים, בנאים וחייטים, הוקם סניף שארגן עשרות נערים עובדים.⁵¹ בחיפה החלה מועצת הפועלים בעיר לארגן את הנערים העובדים שהיו נתונים בתנאי עבודה קשים.⁵² בתל אביב פקדו 580 חברים את הסניף החדש שהוקם בעיר. בטבריה מנה ארגון "הנוער העובד" כמאה נערים, שעבדו כשוליות של סנדלרים, נגרים ונפחים.⁵³ סניפים נוספים הוקמו בכפר סבא, ברחובות ובמקומות נוספים ביישוב. תוך שנתיים גדשו את הסניפים כ-1200 חברים חדשים שהצטרפו לתנועה, מרביתם המכריע בגילאי 14 עד 18. ביוני 1925, כשנה לאחר הקמתה, עמדה "הסתדרות הנוער העובד" בפני מבחן כוח

ראשון. היה זה במסגרת מאבק עובדים שניהלו הנערים העובדים כנגד אדון קליין, בעליו של בית החרושת לכובעים בירושלים.⁵⁴ בשיאו פתחו הנערים בשביתה שארכה שבועיים בתביעה לשיפור תנאי עבודתם. שביתות דומות שפרצו במקומות שונים בארץ הסתיימו בניצחונות של הנערים העובדים ורוממו את רוחה של התנועה. בין המאבקים שניהלו הנערים העובדים בלטו אלה שפרצו בבית החרושת לגפרורים "גבורה" בתל אביב ובקרב הנערים העוסקים בעבודות המחט בטבריה.⁵⁵

מלבד ההגנה על תנאי העסקתם ביקשה "ההסתדרות הנוער העובד" להעשיר את חייהם התרבותיים של הנערים העובדים, לצקת תוכן משמעותי בעולמם הפנימי, להדק את קשריהם עם תנועת העבודה בארץ ולהחדיר בהם ערכים ואידאולוגיה באמצעות פעילויות חינוכיות מעשירות. הסניפים שקקו חיים מדי ערב. שולחנות קריאה, משחקים בקבוצות, הרצאות ונשפים העשירו את חוויתם התרבותית של הנערים. במסגרת פעילותה שמה התנועה דגש על הכשרת הנערים והנערות למקצועות הנדרשים. במרוצת שנות ה-40 נפתחו קורסים ללימוד מקצועות המלאכה לנוער העובד ונחתמו הסכמים להכשרת נערים עובדים ולהסדרת תנאי עבודתם. הסכמים אלה, שנחתמו בין ההסתדרות ומרכז "הנוער העובד" ובין התאחדות בעלי התעשייה, הסדירו, בין היתר, את תקופת הניסיון ואת תקופת לימודיהם של הנערים. בין מוסדות החינוך הבולטים בתרומתם להכשרה המקצועית של הנוער העובד היה הטכניון, שפתח את שעריו לאורך השנים בפני אלפי חניכים בקורסים להשתלמויות שקיים בענפי המקצוע השונים טרם הקמת המדינה.⁵⁶

במאי 1959 אוחדה תנועת "הנוער העובד" עם "התנועה המאוחדת" של מפא"י והשתיים הפכו לתנועה אחת – "ההסתדרות הנוער העובד והלומד בישראל". במעמד המרגש של ועידת היסוד של התנועה, שהתקיים בהיכל התרבות בתל אביב, נכחו 810 צירים מ-500 סניפים, שרי ממשלה, חברי כנסת, אנשי ההתיישבות, חברי הוועד הפועל וכאלפיים אורחים, בהם מאות נערי התנועה לבושים בחולצות כחולות, שייצגו כ-80 אלף חברי נוער העובד והלומד בארץ.⁵⁷ בין הנואמים שהתכבדו לשאת דברים על הבמה היה ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, ששלהב את רוחו של הקהל בחזונו על עתיד התנועה ובחשיבות שייחס לבני הנוער. "המעשים הגדולים ששינו את גורל ההיסטוריה העברית והארץ, נעשו בעיקר על ידי הנוער והודות ליכולתו, מסירותו, עוז רוחו והקרבתו." אמר בן-גוריון.⁵⁸

בנוסף החליטה הוועידה על סגירת שערי "הנוער העובד והלומד" בפני חניכי "השומר הצעיר" ו"מחנות העולים" ועל קבלת נוער ערבי לשורותיה – החלטה שהוגשמה עוד באותה השנה עם פתיחת סניפים חדשים נוספים של התנועה בכפרים ערביים רבים, אשר מנו יחד כ-300 נערים ערבים.⁵⁹

1925

עיתון "דבר", עיתון פועלי א"י

עיתון פועלי ארץ ישראל (מכון לבון)

ביוני 1925 נוסד על ידי ברל כצנלסון עיתון "דבר", עיתון פועלי ארץ-ישראל, והיה יומנה ועיתונה הרשמי של ההסתדרות העובדים הכללית (גולדשטיין, 2007). בפועל הוא שימש גם כעיתונה של "אחדות העבודה" ובהמשך של מפא"י. הרעיון להוצאת עיתון יומי על ידי ההסתדרות נולד כבר בוועידת היסוד של ההסתדרות שהתקיימה בחיפה בשנת 1920. הרעיון, כך שיחזור דוד בן-גוריון במאמר שפרסם בנושא,⁶⁰ עורר ויכוח נוקב בין צירי הוועידה מקרב שתי המפלגות הגדולות, "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר". בעוד וילנסקי, ממנהיגי "הפועל הצעיר", דרש בנאומו להשהות את צאתו לאור של העיתון עד שישקעו המחלוקות הפוליטיות שהעיבו על המפלגות, הרי ששמואל יבנאלי, ממייסדי "אחדות העבודה", תמך באופן נלהב בהפצת העיתון, שישמש שופר, כהגדרתו, לכל העובדים בארץ. ההצעה שנדחתה בוועידת היסוד קרמה עור וגידים חמש שנים מאוחר יותר.

מלא מרץ וחדוות עשייה פעל מייסד העיתון, ברל כצנלסון, באחת התקופות הפוריות בחייו, לעיצוב פניו של העיתון החדש, החל מבחירת צבע הנייר ועד בחירת הסופרים והעיתונאים שביקש לגייס לשורות העיתון, בהם סופרים עבריים מברית המועצות.⁶¹ מפת העיתונות העברית בארץ-ישראל בעת ההיא הייתה מורכבת מעיתונים המזוהים עם זרם אידיאולוגי או עם מפלגה פוליטית. מטבע הדברים, עיתון "דבר", עיתונה הרשמי של

הסתדרות העובדים הכללית, היה מזוהה עם מפלגת מפא"י ועם הזרם הסוציאליסטי. "הצופה" זוהה עם תנועת המזרחי, "המשקיף" עם תנועת הרוויזיוניסטים, "הבוקר" עם מפלגת הציונים הכלליים – אלה עיצבו את השיח הציבורי (צרפתי, 2007).

דוכן עיתונים: עיתוני התקופה, הארץ, הצופה, דבר, חרות, הבוקר, המשמר, קול העם (ויקישיתוף)

הייתה זו עיתונות מגויסת. "דבר", החשוב והנפוץ מבין העיתונים, שימש שופרה של העבודה המאורגנת ופיאר בהתלהבות את מעמד הפועלים. לצד זאת, הוא נתפס כעיתון לאומי המייצג את דעת היישוב. על כן, ניתנה בו במה וחופש דיבור לדעות שונות בתוך תנועת העבודה ואף למתנגדיה מקרב המחנה האזרחי, לרבות הרוויזיוניסטים. פריחת עיתונות הילדים המפלגתית החל משנות ה-30 הובילה בשנת 1936 להקמתו של "דבר לילדים", שהשתייך ליומון "דבר" של ההסתדרות וסיפק מענה אידיאולוגי גם לקהל הילדים (שיכמנטר, 2013). משטר הצנע שהוכרז בארץ כשנה לאחר קום המדינה על רקע המשבר הכלכלי העמוק שפקד אותה וגלי עלייה תכופים, העמיד את עיתון "דבר" לראשונה בפני מבחן הנאמנות העיתונאית לשלטון. בעוד העיתונים שהתנגדו למשטר מפא"י,

בהם עיתון "הבוקר", מתחו ביקורת נוקבת כלפי מדיניות הממשלה שהקשתה, לטענתם, על חייהם של האזרחים והסוחרים והתסיסה אותם, הרי שעיתון "דבר" נקט בקו מרוסן ונאלץ לתמרן בין מורת הרוח שגילה ציבור העובדים כלפי הממשלה, ובין עמדתה העיקשת של הממשלה, אותה נמנע העיתון באופן מסורתי מלבקר, למעט פרסום טורי דעה ביקורתיים מפעם לפעם.

במרץ 1934 עמד עיתון "דבר" במרכזה של שערורייה משפטית יחד עם ארבעה עיתונים נוספים: "משפטים", "בשער", "דפוסיהם" ו"חזית העם", לאחר שהואשמו בכזיון בית המשפט בשל פרסום מאמרים וידיעות שהיו עלולים להשפיע על חקירת רצח ארלוזורוב. בין הנאשמים שישבו על ספסל הנאשמים בבית הדין העליון בירושלים הצטופף גם ברל כצנלסון, מייסד ועורך העיתון. בפסק הדין קבעו השופטים כי במאמרים שפרסמו העיתונים בנוגע לעדות הנמצאת בחקירה יש אפשרות להשפיע על מהלך החקירה, ולפיכך הם עברו על סעיף 4 של חוקת בזיון בית המשפט משנת 1929. בהתחשב בהתנצלות שפרסמו העיתונים דן בית המשפט את עורך העיתון לקנס של 5 לא"י או לחילופין למאסר של שבעה ימים.⁶²

באוגוסט 1944, ביום שבת, נפטר בירושלים מייסד העיתון ועורכו, ברל כצנלסון.⁶³ במרוצת השנים דעכה תפוצתו של העיתון, חובותיה הכלכליים של ההסתדרות, שמימנה את הוצאתו לאור ואת הפצתו של העיתון, ניכרו בו. מיזוגו עם עיתון "למרחב" בשנת 1971 אומנם הזניק את מספר המנויים של העיתון לשיא של 43600 מנויים, אך לא היה בכך כדי להשיב את העיתון לימי הזוהר שלו. מאמצע שנות ה-70 התרופפה בהדרגה שליטתן של ההסתדרות ומפלגת השלטון בעיתונות הכתובה בארץ ומעמדן נחלש. עיתון "דבר" הוותיק שעיצב את דעת הקהל מאז קום המדינה איבד מכוחו ומהשפעתו על ציבור הקוראים.

דבה הוועד הפועל של ההסתדרות הכללית, מזכירות בית סולל בונה, שבו שכנו גם משרדי הוועד הפועל ודפוס דבר, 1942 (מכון לבון)

בסוף שנות ה-80 הגיע לשיאו תהליך גסיסתה של העיתונות המפלגתית בארץ.⁶⁴ היומונים "על המשמר" ו"דבר", נתפסו כעיתונים אנכרוניסטיים, בזמן שדעת הקהל פנתה לתחרותיות ולסגידה לעולם העסקי. לא חלפו שנים ספורות ועיתונים אלה איבדו שיעור ניכר מקוראיהם ונקלעו למשבר כלכלי חמור. עיתון "דבר" שצבר מדי שנה הפסדים בגובה ארבעה מיליון שקל, חווה את פרפוריו האחרונים. ניסיונות אחרונים להחייאתו באמצעות מיזוגו עם היומון הכלכלי "טלגרף" לא צלחו. בשנת 1995 הודפס גיליונו האחרון של "דבר" לפני ששקע אל ירכתי ההיסטוריה.

1925

תיאטרון האהל, תיאטרון פועלי ארץ-ישראל

ברל כצנלסון. תמונה קבוצתית של ברל כצנלסון עם חברי תיאטרון "האהל" (מכון לבון)

בעיצומה של העלייה השלישית בתקופת היישוב, ברוח ההתעוררות לחיים חדשים בארץ-ישראל עם הקמת מוסדות ה"מדינה שבדרך", נמצא הכרח בהקמת משכן עצמאי לאומנות העברית בארץ. לפיכך, בשנת 1925 נוסד התיאטרון העברי המקורי הראשון, תיאטרון האהל, בחסות ההסתדרות. התיאטרון הציע הצגות, נשפים ספרותיים, תערוכות אומנותיות וביטוי אומנותי לפועל בעיר, בכפר, בעמק ובגליל.⁶⁵

משה הלוי, מנהלו הראשון של התיאטרון, ראה בחזונו את התיאטרון כבמה חווייתית לאמנים צעירים וחסרי ניסיון בראשית דרכם, שיטפחו במרוצת השנים קריירה מקצועית במסגרת התיאטרון. הוא הכשיר שחקנים מוכשרים מקרב הפועלים החלוצים, הקים וטיפח את התיאטרון ללא כל התגייסות חיצונית וראה עצמו משוחרר ונבדל ממרכזי האומנות האירופאים, עליהם מתח הלוי ביקורת נוקבת בהרצאותיו. לצד ההצגות אירח ה"אהל" תערוכות ציירים לאמנים ביישוב.⁶⁶ קהל רב וסקרן פקד את האולם הקטן של הסטודיו ושוטט אל מול עשרות התמונות של האמנים שהיו תלויות על גבי קירות הקרשים.⁶⁷ ב-24 במאי 1926 עלתה באולם הגימנסיה הצגת הבכורה של האהל בהשתתפות אמנים, סופרים, עיתונאים וקהל רב. ההצגה שכללה שבעה מחזות קצרים מיצירותיו של י. ל. פרץ הלהיבה את המבקרים,⁶⁸ שהכתירו את האירוע כ"מאורע גדול בחיינו האומנותיים!"⁶⁹

בשנותיו הראשונות חיפש התיאטרון את דרכו האומנותית וחתר לעצב את אופיו על פי קו תיאטרלי חלוצי.⁷⁰ הצגותיו הראשונות, "נפש־פרץ", "ירמיהו", "הדייגים" והמחזה התנכי "יעקב ורחל", זכו לאהדת הקהל ולתגובות נלהבות מצד מבקרי התיאטרון. חלקם ציינו לשבח את סגנונות התפאורה, את התלבושות הצבעוניות ואת המוזיקה היפה; וחלקם הרעיפו מחמאות על שחקניו החלוצים המוכשרים. בהצגות אלו בלט האלמנט הסוציאלי-מעמדי, ואלמנטים לאומיים וסוציאליסטים התמזגו בהצגות באופן בלתי נפרד.

"האגודה למען האהל", שנוסדה לצורך גיוס עזרת הציבור לתיאטרון החלוצי, הציבה בשנות ה-30 אתגר משמעותי בפני שחקני התיאטרון – להגביר את מספר המחזות שעולים מדי שנה משני מחזות לשה מחזות. לכיסוי ההוצאות הניכרות הכרוכות בהעלאת ההצגות ועל רקע המחסור הכספי ממנו סבל התיאטרון, החליטו באגודה על הגדלת מספר החברים ועל גיוס תרומות ופנו אל פועלי היישוב שהתיאטרון יקר לליבם בבקשה להירתם ולתרום לתיאטרון בשעת מצוקתו.

התמיכה הכספית המועטה שגייס התיאטרון מציבור הפועלים וקשיי הקיום של התיאטרון הובילו את מייסדו, משה הלוי, לפנות למועצת ההסתדרות בדרישה לסיוע שנתי בסך 600 לא"י. ואכן, על אף המאורעות הקשים ביישוב ובסיוע כספי התרומות, העלה התיאטרון עד הקמת המדינה הצגות נוספות רבות, בהן "שבתאי צבי", "מסעות בנימין", "המעגל הלבן", "הורדוס ומרים", "אופרה בגרוש" ו"החייל האמיץ שווייק", אחת ההצגות החשובות והנצפות ביותר של התיאטרון.

"אין פלא שהרעיון על יצירת תיאטרון פועלי ארץ ישראל מצא לו הד בציבור, וצעירים רבים הצטרפו אליו. הטמפו של החיים הסוערים באותה התקופה, המרדנות החלוצית אשר הייתה בה, הרטט והחרדה לכל מפעל חדש, וביחוד למפעל תרבותי עברי – כל זה השתקף בלי כל ספק גם ביצירות הראשונות של ה"אהל" (משה הלוי, 1937)

הקהל שגדש את התיאטרון היה מורכב מצעירים רבים ושיקף את אופיין הסוער של היצירות הראשונות שנוצרו ברוח התקופה. "אין פלא שהרעיון על יצירת תיאטרון פועלי ארץ־ישראל מצא לו הד בציבור, וצעירים רבים הצטרפו אליו."⁷¹ הטמפו של החיים הסוערים באותה התקופה, המרדנות החלוצית אשר הייתה בה, הרטט והחרדה לכל מפעל חדש, וביחוד למפעל תרבותי עברי – כל זה השתקף בלי כל ספק גם ביצירות הראשונות של ה"אהל". המיתון הכלכלי שפקד את המדינה בשנות ה-60 לא פסח על מוסדות התרבות והתיאטראות

ברחבי הארץ. הקהל שהדיר רגליו מקופות התיאטראות בשל מחירי הכרטיסים הגבוהים הביא לשפל כלכלי את כלל מוסדות התרבות. החלטת הממשלה להקים ועדת שרים לבדיקת מצב התיאטראות על רקע מצבם הכספי העגום לא שינתה את המציאות הקשה.⁷² לבסוף הוכרע גורלו של תיאטרון האהל. ביוני 1969, 44 שנים לאחר שנוסד, הוציא בית משפט השלום צו פינוי כנגד תיאטרון האהל שנצטווה לפנות את מקום משכנו ברחוב בילינסון בתל אביב לאחר שבמשך מספר שנים לא עמד בתשלום שכר דירה בסכום של 100 אלף לירות – בכך ירד המסך על תיאטרון האהל.⁷³ בכרזות (מכון לבון): תיאטרון ה"האהל" מזמין את הקהל הרחב להצגות באולם מוגרבי בתל אביב. בין ההצגות: "היער", "ירמיהו", "יושה עגל" ו"יעקב ורחל".

אהל
תיאטרון פועלי ארץ-ישראל
אולם מוגרבי תל-אביב

ביום שלישי 23.11.1937 בעונה 3^א אה"צ
הצגה יומית לתלמידים ולנוער
יעקב ורחל

ביום שלישי TUESDAY 23.11.1937 עמ"ת
יעקב ורחל
JACOB and RACHEL

במוצאי שבת 27.11.1937
בנימין דיזרעאלי
BENJAMIN DISRAELLI

ביום שני 29.11.1937 בעונה 3^א אה"צ
הצגה יומית
יושה עגל

ביום שני MONDAY 29.11.1937
הצגת מורים שורץ
יושה עגל
YOSHE KALB

ההתחלה בשעה 8:30 בערב
כרטיסים בסכום האכל, המצויף מוגרבי ויר
מנוער פרנס יומא ככל שם פ"ח-8 כרטיס
מנוער 8:30 - 7:30 כרטיס שם שם ששע 8:30 - 7:30

Tickets obtainable at the Box Office of
Mograbli (Phone 3877) from 11-7 a.m. & from
8:30-7 p.m. On Friday from 12:00-7 p.m.

OHHEL WORKERS' THEATRE

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל
OHHEL **אהל**
WORKERS' THEATRE תיאטרון פועלי א"י

ביום חמישי 13.XII.34
יעקב ורחל
JACOB & RACHEL

מחזה תנ"כי בשלוש מערכות עם פרולוג
ע"י - - - - גי קרשניניקוב

עבוד המחזה והתרגום - - משה הלוי
עבוד ספרותי - - א. שלונסקי
המזיקה - - ש. רוזנבסקי
התפארת והליכוש - - ב. פוליאקוב
הוצא לשעל - - י. שניידר

כרטיסים נמכרים: ביום ג'שם והדינחה - דול אלבני 10
בבית ספר אולם אהלה רחב רחל 15 - תנ"כי והאגודה
למשק האזור ביום ג'שם והדינחה בשעה 8-6 בערב
בערב רחבה כמות התאגודי משעה 4-

ההתחלה בשעה 8:30

1926

תנובה. אספקה חקלאית

תנובה מרכז (מכון לבון)

בשנות ה־20 דרש ענף החלב ביישוב. על אף המשאבים הרבים שהושקעו במחלבות וההבטחה הכלכלית שהייתה טמונה בהן על דעת המומחים בחקלאות, מצבן לא היה מזהיר.⁷⁴ בעלי משקים שפתחו מחלבות במושבות החדשות בציפייה רבה ותקוות גדולות לשגשוג הענף, נחלו אכזבה ומצאו את עצמם נלחמים על קיומם. הם חשו ניצול מהליך מכירת החלב, שמרגע שיצא ממשקיהם ועד הרגע שהגיע לצרכן הוא עבר דרך קבלנים ומוכרים שהפיקו רווחים על חשבונם. כך התפזרה ההכנסה הגבוהה בענף בין כיסים רבים, למעט אלה של יצרני החלב, שנשאו בעיקר ההשקעה ונותרו עם כמחצית מהסכום ששילם הצרכן. רבים מהם שקלו למכור את הפרות ולסגור את הרפתות, אחרים ציפו לשינוי משמעותי, שבלעדיו לא ראו זכות קיום לענף.

באותם ימים חל מפנה בתולדות התנועה הקואופרטיבית הצרכנית בישראל, ורבים ממשקי החלב ראו במסחר הסיטונאי פתרון לכשלים בהליך המכירה של התוצרת. "המשביר", שקם שנים ספורות קודם לכן, תפס תפקיד חשוב בחיי הציבור החקלאי ובשיווק תוצרתו. כמי ששימש כמכשיר למסחר סיטונאי של המשק ההסתדרותי וכספק הגדול ביישוב, החל "המשביר" לפעול אף בתחום החלב. תוך זמן קצר מכרה מחלבת "המשביר" עשרות אלפי ליטרים של חלב מדי חודש מתוצרת מחלבות המשקים של יצרני החלב.

בין המחלבות הרבות שמכרו את תוצרתם ליהודי היישוב באמצעות "המשביר" היו מחלבות הרפת בקיבוץ קריית ענבים ובמושב עטרות, הסמוכים לירושלים. בשל מודל המכירה המסורבל ראו בעלי המחלבות הללו, כמו רבים אחרים, הכרח בהקמת קואופרציה מיוחדת העומדת ברשות עצמה ומתנהלת על ידי המשקים עצמם. בשנת 1924 חברו המשקים בקריית ענבים, במושב מוצא ובמושב עטרות, הסמוכים לירושלים, והקימו מחלבה משותפת, שלימים תיקרא "תנובה". המחלבה לא הייתה אלא מחסן גדול בשוק מחנה יהודה אליו הובא החלב בכדים (אלכסנדר, 2007).

תנובה - חיפה (ויקישיתוף. אוסף צילומים של הצלם זולטן קלוגר)

בשנותיה הראשונות עיצבה "תנובה" את דרכה וזהותה. הוחלט כי "תנובה" תקבל את התוצרת אך ורק מהמשקים של חברי הסתדרות העובדים, ואילו יצרנים אחרים, משקים שאינם מעסיקים את הפועל העברי, לא ישותפו בתנובה. במציאות זו, כלל התוצרת החקלאית של היהודים בארץ-ישראל נמכרה בדרך קואופרטיבית ומעורבותו של הוועד הפועל ב"תנובה" הייתה עמוקה. מלבד החלב ומוצריו שהיו ליבת פעילותה, מכרה "תנובה" עופות, דבש,

ירקות, פירות ומגוון תבואות. התוצרת המגוונת שמכרה הלכה והתרבה. שוק הצרכנים העיקרי שלה היה מקרב תושבי היישוב העברי, שכן הערבים בארץ העדיפו חלב עזים זול והבריטים השתמשו בחלב משומר.⁷⁵ תוך שנים ספורות מיום הקמתה דיווחה תנובה על גידול בשיעור של 25 אחוז מדי שנה בתנובת החלב במשקים הקשורים בתנובה. המחסור בחלב והגידול המהיר באוכלוסייה בשלהי שנות ה-30 חייב את תנובה בהשקעות גדולות, בהרחבתן ובשכלולן של המחלבות העירוניות ובהקמת מחלבות חדשות בירושלים ובחיפה. בנוסף, הרחיבה "תנובה" את פעילותה ופתחה מחלבות אזוריות במקומות שונים בארץ, בהם בדגניה שבעמק הירדן, בתל יוסף שבעמק יזרעאל ובכפר מלל שבשרון. הקמת המחלבות האזוריות שיקפה שינוי בתפיסת השיווק והצריכה של מוצרי החלב. במקום להוביל את החלב הטרי לעיר לשם עיבודו לתוצרת, הובילו מהמחלבה מוצרי חלב מוכנים, תוצרת שעובדה במקום.⁷⁶

עד הקמת המדינה זכה משק החלב לתנופה גדולה. בעשור זה הוכפל ייצור החלב. תרמו לכך: ההתפתחות הכלכלית במשק הארץ־ישראלי לאחר המרד הערבי, הניתוק בין המשק הערבי לזה היהודי וניתוק הארץ מהיבוא בעקבות מלחמת העולם השנייה – כל אלה הובילו לצמיחת הייצור החקלאי המקומי (שביט וגלעד, 1981).

תנופה זו נמשכה גם בעשור הבא, במהלכו תפסה "תנובה" את מקומה כאחת השלוחות החשובות ביותר של הסתדרות הפועלים החקלאים, הפכה לאחד ממוסדות המשק ההסתדרותי החשובים ושלטה יחד עם "המשביר" ו"סולל בונה" על המשק בכל ענפי האספקה החקלאית.

בכך החזיקה חברת העובדים בכל מפעליה הכלכליים החשובים של הסתדרות העובדים – "סולל בונה", "המשביר" ו"תנובה". העובדה ש"תנובה" הייתה המוסד היחיד המוכר על ידי ההסתדרות לשיווק תוצרת חקלאית, והעובדה שחברות של היצרנים בהסתדרות ובהסתדרות החקלאית הייתה מותנית בכך שישווקו את תוצרתם באמצעות "תנובה", תרמו להידוק הזיקה בין ההסתדרות, המשקים

77. "תנובה".

מצבם הקשה של החקלאים בשנות ה-60 והתסיסה הגוברת של היצרנים והצרכנים כנגד המחירים הגבוהים, הובילו את פנחס לבון, מזכיר ההסתדרות, למסקנה שעליו לפרק את המבנה שנוצר ואת שליטתן של מפעלי ההסתדרות, "תנובה", ה"משביר" ו"סולל בונה", באמצעות רפורמות שהצליחן התבררה כמועטה בלבד.

1926

"הפועל" – איגוד הספורט של ההסתדרות

הפועל – מועצת הפועל המכמורת 28.6.1969 (מכון לבון)

כבר בראשית שנת 1923 החלו ניסיונות מקומיים להקמת התאגדות "הפועל" בארץ-ישראל, אך לאחר שכמה מהם נכשלו, היא הוקמה רשמית רק שלוש שנים לאחר מכן, במאי 1926. הקמתה עוררה תסיסה פוליטית ביישוב. עוד בטרם עלו שחקניה לשחק במגרשה הביתי הראשון הצמוד לשכונת הצריפים ביפו, שבבעלות משפחת אבו לאבן הערבית, געשו הרוחות. עבור רבים הייתה זו קריאת תיגר כנגד האגודה היריבה "מכבי", שהייתה מזוהה עם המרכז הפוליטי. בעיתון "דואר היום", יומון עברי שהופיע בעת ההיא בארץ-ישראל והיה מזוהה עם הימין הפוליטי, התפרסם מאמר נוקב תחת הכותרת "מפלגתיות גם בספורט!" כשהכתב עמנואל כוכבי מתריע מפני נגע המפלגתיות:

"עומדים אנו כיום לפני עובדה של יסוד אגודת ספורט בשם "הפועל" בערי ארץ-ישראל ואין כל ספק שהדבר יעשה את שלו גם במושבות. נגע המפלגתיות חדר גם לשלווה זו של הספורט. הנגע פשה גם בשורות אותם הצעירים המאורגנים בהסתדרות ה"מכבי" הארצית שחרתו על דגלם שש עשרה אותיות אש: "נפש בריאה בגוף בריא". אין למצוא את האשם באותם צעירים. אשמים כאן אנשים שמחוסר הבנת תעודתה של ההסתדרות ה"מכבי" שלחו יד לסכסוך בין אחים." ⁷⁸ בפני ספורטאי "מכבי" בחולצות הכחולות הופיעה לפתע "הפועל" שדין אדום. בחיפה הכריזה "מכבי" חרם ומנעה מקבוצותיה להתחרות בקבוצות "הפועל".⁷⁹

הלך הרוח המפלג הכביד על "הפועל" גם בזירה הספורטיבית. את משחקה נגד "המפקדה הראשית בירסלים" באפריל 1926 סיימה קבוצת "הפועל" בכדורגל בתבוסה של 2-4. את מהלך המשחק תיאר כתב עיתון "הצפון" בלשון פיוטית: "בהתחלה הרגיש 'הפועל' כי ביום זה מזלו ישחק לו והתחיל בהתקפה נמרצת על ידי קומבינציה שטרן-יעטבי שהגיעו על ידי מסירות יפות כמעט עד השער של הצבאיים. האחרונים שיחקו נגד הרוח והשמש ומצבם לא היה נוח ביותר. לזה צריך להוסיף כי השוער מר פהידו שיחק כמתחיל ממש, אבל הפעם התקפתם הועמדה על יד שורת הבקים והתור בא לצבאיים להתקדם ולנסות את מזלם. מסירות של מוניק והטכניקה היפה של מקולה הצילו את המצב."⁸⁰

בשנות ה-30 ניעשה ניסיון להרחיב את פעילות התאגדות "הפועל" למדינות רבות בעולם מתוך כוונה לגייס באמצעותה בני נוער לתנועה הציונית וכאמצעי למאבק בתנועה הרביזיוניסטית, ניסיון שכשל עם פרוץ מלחמת העולם השנייה (קאופמן, 2011). מגמה הפוכה מזו שבגולה מוכת המלחמה התרחשה בארץ. עד קום המדינה הפכה "הפועל" לאגודת הספורט קבוצת מתאגרפים של הפועל במונטריאול. "הפועל הוא הגואל" (מכון לבון)

ל-140, כשהיא נשענת על עוצמתה של ההסתדרות.⁸¹ באותה שנה תוכנן להיכנות האצטדיון המרכזי של תנועת הפועלים על שמו של דב הוז, בסיוע כספי התרומות וההכנסות שהניב מסעה של קבוצת הכדורגל לאמריקה, אלא שלבסוף השתלטה ההסתדרות על מגרש "באסה" ביפו, מגרשה הביתי של קבוצת "שבאב אל-ערב", ושיחקה בו מאז ועד היום (כיום אצטדיון בלומפילד).

עד שנות ה-70 היה ענף הכדורגל בארץ חובבני. נציגי "הפועל" ו"מכבי" דחו על הסף את הרעיון למקצוענות והסכימו למתן פיצוי סמלי לשחקנים עבור "שעות הבטלה" בלבד. אף-על-פי-כן, במרוצת השנים חדר הכסף לענף מתקציבי פרסום שהשקיעו חברות מסחריות מהסקטור הפרטי בקבוצות הכדורגל.

חדירת המקצוענות לענף הכדורגל גרר בשנות ה-80 דיון נוקב על דמותו ואופיו של הענף

ואף הוביל למחלוקת פנימית עמוקה בהסתדרות. בעוד ש"חברת העובדים" החליטה בתום דיון סוער לתמוך כספית בקבוצת הפועל, קמו ראשי ההסתדרות והביעו התנגדות מוחלטת למהלך. את העמדה הנחרצת ביותר נגד הפיכת הענף למקצועני הביע מזכ"ל ההסתדרות, ירוחם משל, שאמר: "הפועל צריך לעסוק רק בספורט עממי ובספורט במקומות העבודה ולוותר על הספורט הבזבזני שמשלמים בו בדולרים."⁸²

"הפועל" הרגיש כי ביום זה מזלו ישחק לו והתחיל בהתקפה נמרצת על ידי קומבינציה שטרן-יעטבי שהגיעו על ידי מסירות יפות כמעט עד השער של הצבאיים. האחרונים שיחקו נגד הרוח והשמש ומצבם לא היה נוח ביותר. לזה צריך להוסיף כי השוער מר פהידו שיחק כמתחיל ממש, אבל הפעם התקפתם הועמדה על יד שורת הבקים והתור בא לצבאיים להתקדם ולנסות את מזלם. מסירות של מוניק והטכניקה היפה של מקולה הצילו את המצב. (תיאור המשחק. עיתון "הצפון").

הפועל תל אביב נגד נבחרת הולנד במשחק הראשון שנערך באצטדיון בלומפילד, 1962 (ויקישיתוף)

1927

ברית פועלי ארץ-ישראל

ברית פועלי ארץ ישראל. חברי ברית פועלי ברית ארץ ישראל צועדים בתהלוכת אחד במאי בחיפה (מכון לבון)

החל משנת 1923 עם תום העלייה השלישית ובימי העלייה הרביעית נקלע היישוב למיתון עמוק (חלמיש, 2004). שוק העבודה בארץ התקיים בצל משבר ארגוני וחומרי. רעב, אבטלה וקושי קיומי חמור איימו על הפועלים העברים שעסקו בכניית הארץ. מצבו של ציבור הפועלים הערבים בארץ היה ירוד לא פחות מזה של הפועלים העברים. הם היוו עבור המעסיקים כוח עבודה זול במלחמת הקיום הכלכלית ששררה בארץ והועסקו בתנאים ירודים ובשכר נמוך.

אלה ביניהם שעבדו לצד הפועלים העברים בעבודות הרכבת, הדואר והטלגרף, השתייכו ל"הסתדרות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף בארץ-ישראל", ארגון שהוקם כחלק אוטונומי של ההסתדרות הכללית (גוז'נסקי, 2014). חבריו הערבים חשו חוסר שייכות מוחלט להסתדרות ודשדוש במקום אל מול הפועל העברי.⁸³ בשנת 1927 עמד הארגון בפני פרשת דרכים בהתמודדותו מול שוק עבודה מפוצל. מצד אחד ניצבו הפועלים העברים, שהתקשו לעמוד בתחרות עם הפועל הערבי בשל עלות שכרו הנמוכה, ומצד שני ניצבו הפועלים הערבים, שסבלו מתנאי עבודה קשים ושכר נמוך (ברנשטיין, 1996).

במציאות זו, על מנת להגן על הפועל היהודי מפני התחרות הקשה מול הפועל הערבי על ההיצע המצומצם של מקומות עבודה, נסגר המשק היהודי בפני הערבים (חלמיש, 2004), אך פתרון זה, המוכר כ"כיבוש העבודה", אידיאולוגיה שקידשה את המאבק על עבודה עברית, רק חזרף את הבעיה. בעיני רבים הפתרון למצב התעסוקה הירוד היישוב היה נעוץ בהקמת

ארגון משותף לשני המגזרים, הערבים והיהודים יחד. הקריאות להקמת הארגון המשותף גברו לנוכח הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הערבית והחשש הגובר של הפועלים הערבים מפני איבוד מקומות העבודה. אומנם את עמדתה הפומבית בעד הארגון המשותף הסבירה ההסתדרות בחשיבות הרבה שהיא רואה בסולידריות ובעמידה לצדם של הפועלים הערבים במאבקם על עתידם הכלכלי והתרבותי ולשיפור תנאי העסקתם, אבל באופן סמוי, ביקשה ההסתדרות בדרך זו לרסן את התחרות אל מול הפועלים הערבים הזולים ולהשוות את תנאי השכר ביניהם. בכך קיוו לצמצם את העדפת המעסיקים להעסקת פועלים ערבים.

ברית פועלי ארץ ישראל. פטריק קונרוי, בכיר בהתאחדות העובדים בקנדה, עם ערבים חברי ברית פועלי ארץ ישראל בסניף התנועה בנצרת (מכון לבון)

שאלת הארגון המשותף ועתידם התעסוקתי של הפועלים הערבים, עלתה לדיון בוועידה השלישית של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, שהתכנסה בקיץ 1927. ההמון שגדש את בית העם בתל אביב, כ-8000 איש, קיווה כי הוועידה תסיט את הזרקור מטיפול בעניינים הסתדרותיים ותפנה אותו לטיפול בעניינים לאומיים כלליים. במרכז הדיונים נבחנה ההצעה לצרף את הפועלים הערבים אל כ-25 אלף החברים בהסתדרות, שהיוו כ-75 אחוז מכלל הפועלים העברים בארץ.⁸⁴

סוגיה זו נבחנה בשני מישורים: במישור האידיאולוגי ובמישור הפרקטי. בעוד שבמישור הפרקטי הייתה תמימות דעים על הצורך בשיפור תנאי העסקתו של הפועל הערבי והשוואת תנאיו לפועל העברי מהסיבות שהוזכרו לעיל, הרי שבמישור האידיאולוגי התעורר קושי ששיקף קונפליקט בין שני ערכים יסודיים: בין הסוציאליזם ובין ההגשמה הציונית (שפירא, 1973). בעוד מפלגת "פועלי ציון שמאל" (יוצאי "פועלי ציון" שסירבו להתאחד עם "אחדות העבודה"), הציעה ליצור הסתדרות בינלאומית אחת – הצעה שנדחתה על הסף⁸⁵ – קרא בך

גוריון שראה בפתרון בעיית הפועל הערבי את הפתרון למצוקת הפועל העברי ובכך את המפתח להמשך הציונות, תמך ב"ארגון משותף", אך יחד עם זאת ביקש לשמור על הפרדה, ולו פנימית, על מנת לשמור על העבודה העברית שהייתה היסוד להקמת מדינה יהודית.

פועל ערבי ויהודי בהפסקת עבודת הבינוי (ויקישיתוף. הארכיון הציוני המרכזי)

בן-גוריון הבהיר את עמדתו בנאום שנשא בפתח הוועידה: "כל פועל יהודי בארץ מקבל בשמחה אמיתית כל גילוי של התעוררות בקרב הפועלים הערבים המכוון להתארגנותו של הפועל הערבי לשם הטבת מצבו והרמת תרבותו, ויגיש לו בנאמנות את כל עזרתו."⁸⁶ אך יחד עם זאת, סייג בן-גוריון את דבריו וציין כי על הפועלים הערבים להשתחרר תחילה מכל יחס של איבה והדגיש כי הפועלים העברים בארץ הם ציוניים ובאו לארץ "אך ורק הודות לציונות". בסיום הוועידה התקבלה פה אחד ההחלטה ליצור ברית בין לאומית של פועלי א"י, לקידום השותפות בין הפועלים היהודים ובין הפועלים הערבים.

בשנים הבאות נדחו הצעות שונות להחלפת ההסתדרות כגוף המייצג את העובדים הערבים בארגון בינלאומי אחד המכיל אגודות מקצועיות מעורבות של פועלים ערבים ויהודים. לצד זאת נמשכו הפעולות ליצירת ברית בינלאומית במתכונת שונה. הרעיון היה ליצור ארגון גג בינלאומי אחד, שתחתיו יפעלו שתי חטיבות נפרדות, אחת יהודית ואחת ערבית (שפירא, 1973). הארגון החל את פעילותו בשנת 1927, אך רק כעבור חמש שנים, בשנת 1932, הבשיל הרעיון והוחלט על הקמת "ברית פועלי ארץ-ישראל".

"כל פועל יהודי בארץ מקבל בשמחה אמיתית כל גילוי של התעוררות בקרב הפועלים הערבים המכוון להתארגנותו של הפועל הערבי לשם הטבת מצבו והרמת תרבותו, ויגיש לו בנאמנות את כל עזרתו. ואולם - אנו מקווים שהפועלים הערבים ישתחררו קודם כל מכל יחס של איבה, אשר האפנדים בארץ זורעים סביב המפעל הציוני." (דוד בן גוריון, 1927).

1940

הסכם קיבוצי ראשון ביישוב. תוספת יוקר לפועלים

תוספת יוקר. מק"י המפלגה הקומוניסטית הישראלית, הפגנה בעד תוספת יוקר ונגד העלאת המחירים בחיפה. 1973 (מכון לבון)

בסוף שנות ה-30 עלתה לדיון שאלת תוספת ה'יוקר' לפועלים. התייקרות המחירים ביישוב עקב המרד הערבי הגדול (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט) וחוסר העבודה הממושך בארץ, עוררו את הצורך בקביעת תוספת השכר שיש לשלם לפועלים בהתאם לעלייה ברמת החיים.⁸⁷ לראשונה מיום הקמתה ניצב מול ההסתדרות גורם המייצג ישירות את בעלי המפעלים – התאחדות בעלי התעשייה, אחד מהארגונים הבולטים שייצג את "המחנה האזרחי" ביישוב, שדרש להיות צד בהסדר. אומנם על ציר הזמן נוסדה התאחדות בעלי התעשייה כחמש שנים בלבד לאחר הקמת ההסתדרות, אך לאורך השנים היא לא הייתה שותפה כלל בהסדר כלשהו ביחסי עבודה קולקטיביים.

באוקטובר 1939 התכנסה הוועדה המשותפת שהורכבה מנציגי התאחדות בעלי התעשייה ומנציגי מועצת פועלי תל אביב לדיון בשאלה הסבוכה הנוגעת להעלאת שכרם של פועלי התעשייה בתל אביב. לאחר סדרת ישיבות קדחתניות שנמשכה שישה ימים ברציפות הגיעו הצדדים להסכם, לפיו תשולם לעובדים תוספת יוקר. בנוסף, הוסכם בין הצדדים כי המחלקה הסטטיסטית של הסוכנות היהודית תקבע תוך שבוע את גובה התוספת וכי תשלום תוספת ה'יוקר' לפועלים לא תחייב באופן גורף את כל המפעלים התעשייתיים, אלא את אלה ביניהם שיכולים לעמוד בתשלום, בכפוף לאישור של ועדה פריטטית ויישוב מחלוקות במחלקת העבודה של הסוכנות. לא פחות מ-60 בעלי מפעלי תעשייה בתל אביב והסביבה הגישו ערעור לוועדת הערעורים של הנהלת הסוכנות נגד הנהגת תוספת יוקר במפעליהם בטענה

כי אינם יכולים לעמוד בתשלום זה בשל מצבם הכלכלי הקשה. ההסכם לא החזיק זמן רב וכבר בפברואר 1940 הודיע התאחדות בעלי התעשייה על ביטולו, זאת לאחר שמרבית המפעלים, שהעסיקו מאות פועלים, החליטו שלא לשלם את תוספת היוקר. ביטול ההסכמות הוביל לתסיסת עובדים ולגלל שביתות בדרישה לתוספת היוקר המובטחת. המשך התייקרות המחירים, שנאמדה על ידי ההסתדרות ב־25 אחוז, העלתה ביתר שאת את הצורך בחתימה על הסכם עבודה קולקטיבי הנוגע לתוספת יוקר.

הלחץ נשא פרי ובדצמבר 1940 נחתם הסכם עבודה קיבוצי ראשון בנושא יוקר המחיה בין נציגי התאחדות בעלי התעשייה ובין נציגי ההסתדרות, בהם דוד רמז ואהרון בקר. על פי ההסכם, שתוקפו נקבע לשלושה חודשים, כל הפועלים במפעלי התעשייה המשתכרים למעלה מ־65 גרוש ליום יזכו לתוספת יוקר בשיעור של 15 אחוז עד 20 אחוז.⁸⁸

תעשייה עברית - "פליז" מפעלי מתכת (ויקשיתוף). אוסף צילומים של הצלם זולטן קלוגר

חשיבותו ההיסטורית של ההסכם היא בראש ובראשונה בשיתוף הפעולה שנרקם בין הגורמים ובמיצוב ההסתדרות כגוף ממלכתי, שאינו נשמע לתביעות הפועלים בלבד ומשיג את מבוקשם מתוך עוצמתו הרבה, אלא נשמע לכלל השחקנים מתוך אחריות ממלכתית וטובת המדינה שבדרך. תפיסה זו נמשכה ביתר שאת לאחר קום המדינה, זאת בניגוד לדעה הרווחת. אריה שנקר, נציג התאחדות התעשייה במשא ומתן, הסביר את מניעי הארגון בחתירה להסכם: "עשינו זאת מתוך רצון והכרה מלאה כדי שהפועל העברי לא יהיה במצוקה. כ־90 אחוז מפועלי בתי החרושת הגדולים יקבלו תוספת יוקר, נשאר רק בתי החרושת שאינם יכולים לשלם. טוב היה אילו הייתה לנו יכולת לשנות את רמת החיים."⁸⁹

1941

הקמת איגוד פועלי הדפוס

איגוד פועלי הדפוס – כינוס ארצי ראשון של פועלי הדפוס בארץ ישראל, 1942 (מכון לבון)

התארגנות ראשונה בענף הדפוס התרחשה כבר בשנת 1897. פועלי הדפוס בירושלים, שהתלוננו על תנאי עבודה קשים, שעות עבודה מרובות ושכר זעום, החלו להתארגן במטרה לשמור על זכויותיהם ועל תנאי העסקתם, אך נתקלו במעסיק עיקש שפעל בעוצמה כנגד ההתארגנות.⁹⁰ ניסיון ההתארגנות שסוכל על ידי בעלי הדפוס חודש כעבור חמש שנים, זאת לאחר שתנאי העסקתם הוסיפו להיות ירודים וקשים. דרישותיהם שלא נענו הובילו לשביתה שאומנם לא צלחה, אך רוממה את רוחם של פועלי הדפוס והטיבה מעט את תנאיהם.

עם הקמת ההסתדרות פעלו אגודות הדפוס במסגרת מועצות הפועלים המקומיות. רק במאי 1947 רוכזו כל פועלי הדפוס תחת איגוד ארצי אחד עם הקמת "איגוד פועלי הדפוס". שנתיים לאחר מכן החליטה המועצה הארצית של האיגוד לחתום על הסכמים עם בתי הדפוס ולדרוש מהממשלה להקים בית-ספר מקצועי לעבודות הדפוס.⁹¹ ואכן, בשלהי שנות ה-50 פתח בית-הספר החדש את שעריו וקלט כ-40 תלמידים. באותה עת היה איגוד פועלי הדפוס אחד האיגודים החזקים בהסתדרות.⁹² מספר פועלי הדפוס באיגוד הגיע ל-5520 חברים, שהועסקו ב-370 בתי דפוס וב-51 מפעלי נייר.

באמצע שנות ה-50 דיברו בענף הדפוס על מהפכה טכנולוגית.⁹³ בקונגרס ה-3 של הפדרציה הגרפית הבינלאומית שנערכה בשווייץ, אליו שיגר איגוד הדפוס בארץ נציג יחיד, עמד במרכז הדיונים המעבר משיטת הבלט – שיטת ההדפסה באמצעות סידור אותיות מגולפות בולטות

עשויות מתכת, שהומצאה עוד באמצע המאה ה-15 על ידי יוהאן גוטנברג, לשיטת דפוס האופסט (Offset printing) – שיטת הדפסה מודרנית המבוססת על צילום דפים על גבי לוחות אלומיניום דקות הניתנות לשימוש חוזר ולמעבר בין בתי דפוס. שיטת האופסט החדשה הבטיחה להפוך את בתי הדפוס למעבדות צילום משוכללות ולהגביר את תפוקת המכונות. ספר ראשון שהודפס באותה עת בארה"ב ללא שימוש באותיות מתכת היה הסנונית הראשונה שבישרה על בואה של טכנולוגיית האופסט החדשה. עובדי הדפוס קיבלו את בשורת ההתקדמות הטכנולוגית ברגשות מעורבים. מצד אחד, היא טמנה בחובה הבטחה למעבר מעבודה סזיפית וקשה בסביבת עבודה מזוהמת מאבק עופרת, לתנאי עבודה נוחים יותר. מצד שני, היא עוררה דאגה רבה ואיימה על עתידם התעסוקתי של עובדי הדפוס במקצועות שהיו עתידיים להיעלם מן העולם. בשנת 1961, כ־19 שנה לאחר שעלה לראשונה הרעיון להקמת המוזיאון בכינוס הארצי הראשון של האיגוד, חנכו פועלי הדפוס את מוזיאון הדפוס שהוקם בעיר צפת למען שימור המורשת.⁹⁴ לצדו הוקמו חדרי נופש עבור חברי האיגוד לצרכי אירוח בימי עיון מקצועיים.

בית דפוס "אומנות" תל אביב, אולם מכונות (ויקישיתוף)

עשור ארוך חלף עד שמכונות האופסט הראשונות הגיעו לארץ בשנות ה-70. במהלך העשור הקדיש איגוד פועלי הדפוס את עיקר מרצו וזמנו בשיפור תנאי העבודה של פועלי הדפוס, בהגברת השתלמויות מקצועיות לפועלים, במיגור תאונות העבודה בענף הדפוס ובהגברת הבטיחות. במושב המועצה הארצית ה-15 של איגוד פועלי הדפוס, שהתקיים ב־1965, הסתפקה המועצה בהודעה צוננת, לפיה היא מקבלת בברכה את ההתקדמות הטכנולוגית, אך יחד עם זאת היא דרשה בתוקף שהכנסת הציוד האוטומטי החדש לא יפגע בתנאי העבודה. הייתה זו דרישה מהשפה אל החוץ המנותקת מהמציאות.

בשנות ה-80, עם כניסתה של הטכנולוגיה החדשה, התאפיינו יחסי העבודה בענף הדפוס בריבוי סכסוכי עבודה ובשביתות קשות שפרצו על רקע ההשלכות על העובדים.⁹⁵ במוקד המאבק עמד עיתון "הארץ". שם פעל בעל העיתון, עמוס שוקן, במלוא העוצמה כנגד פועלי הדפוס באמצעות מאבטחים קשוחים ששכר למשימה המיוחדת, כפי שהטיב לתארה עיתון מעריב: "שוקן לקח בעלי שרירים לשבור העבודה המאורגנת".⁹⁶

המאבק בעיתון "הארץ" גלש במהרה ליתר בתי הדפוס של העיתונים הגדולים בארץ. ירוחם משל, מזכ"ל ההסתדרות, הצהיר כי את הטכנולוגיות החדשות יש להנהיג בהסכמות ובמו"מ ולא במחתרת.⁹⁷ הדרישות העיקשות שהציבו הנהלות בתי הדפוס לצמצום בכוח האדם נתקלו בהתנגדות עזה מצד הפועלים, אך בתום מאבק ממושך ורווי יצרים חלחלה ההכרה בקרב הפועלים כי אין בכוחם לבלום את דהירת הטכנולוגיה. מכונות הדפוס הישנות חלפו מן העולם ויחד איתן נעלמו מקצועות דפוס אחדים וצומצם כוח האדם בענף.

בתמונה העליונה: אנשי העלייה השנייה: אגודת פועלי הדפוס בירושלים – מוצג בצריף הנשיא (ויקישיתוף).

בתמונה התחתונה: עיתון דבר נוסד בשנת 1925 ונסגר סופית בשנת 1996 (ויקישיתוף).

1944

"המשביר לצרכן". מסחר סיטונאי

אחד במאי, המשביר המרכזי. עובדי המשביר המרכזי בתהלוכת אחד במאי, 1952 (מכון לבון)

רעיון הקמתו של המוסד הכלכלי המסחרי "המשביר" התגבש בקרב קבוצת פועלים מהגליל בשנת 1916, על רקע ימי המלחמה הקשים וסכנת הרעב שעמדה בפתח. המייסדים, שביקשו להקל על הוצאות המחיייה של חבריהם הפועלים ולאפשר את קיומם הכלכלי בשעת המשבר, ייסדו אגודה קואופרטיבית הקרויה "המשביר" במטרה לרכוש חיטיה ומוצרי מאכל שונים ולמכור אותם לחבריהם הפועלים במחירים נמוכים ממחירי השוק הגבוהים.⁹⁸ הסחורות שסיפקו את צרכי המחיייה הבסיסיים של החברים ומשקיהם במושבות, בעיר ובכפר, נרכשו מההון הראשוני שהתקבל מהלוואות, מתרומות ומרכישת מניות של חברים, בהם פועלים, חקלאים, מורים ופקידים. בין הסחורות שאוחסנו במחסנים ובחנויות אפשר היה למצוא מגוון עשיר של מוצרים, החל מתוצרת חקלאית: חיטה, שעורה, תירס, ירקות; דרך מוצרי צריכה: ביצים, עופות ובשר; ועד לנעליים ישנות שנקנו מהממשלה הצבאית ונמכרו לפועלים. תוך שנים ספורות זקף לזכותו "המשביר" הצלחה רבה והגשים את המטרה לשמה הוקם – הצלת היישוב מרעב בימי המלחמה, אלא שתפקידו ההיסטורי לא הסתיים בכך.

אף-על-פי ש"המשביר" נולד כמוסד עצמאי ובלתי מפלגתי שביקש לשמור על עצמאותו וניהל את ענייניו באמצעות אספת בעלי המניות, הרי שהחיבור להסתדרות שזה עתה נוסדה

היה טבעי. מניות יסוד של המשביר נמסרו לידי ההסתדרות לראשונה בשנת 1923, זאת לאחר שהוועידה הכללית של חברת "המשביר" החליטה שכ-60 אחוז מהרווחים יועברו לקרן של "המשביר" וכ-40 אחוז מהרווחים יחולקו בין המוסדות השונים של ההסתדרות.

המשביר המרכזי – תמונה קבוצתית בסניף אילת של המשביר לצרכן, אפרים ליפשיץ שלישי מימין, יעקב אפטר חמישי מימין. 1960 (מכון לבון)

באותן שנים החלה ההסתדרות בפעולה רחבה להגברת פעילות "המשביר", הן באמצעות פעולות הסברה על ידי אספות, הוצאת חוברות וכרוזים גם בשפה הערבית, הן באמצעות הקניית מניות "המשביר" לאלפי הפועלים בארץ והפצת מניות בכורה של "המשביר" לציבור הרחב. בין היתר חויבו כל חברי "ההסתדרות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף" לרכוש את מניות "המשביר".⁹⁹ המאמץ נשא פרי ותוך שנים ספורות שימש המשביר המרכזי כמכשיר למסחר סיטונאי של המשק ההסתדרותי וכספק הגדול ביישוב. לצד המחסן המרכזי שהלך והתרחב נפתחו סניפים חדשים במושבות ובערים, נוספו מטבחים והוקמו שתי מאפיות, האחת בתל אביב והשנייה בשומרון.¹⁰⁰ "המשביר" ביקש להגביר את הפצת התוצרת המקומית הישראלית ובלבד שהיצרנים יעמדו במחירים הוגנים ויעניקו הנחות מקסימליות, אספקה תקינה ושירות איכותי. עד ערב הקמת המדינה איגד "המשביר" במסגרת פעילותו הענפה עשרות אגודות צרכנים ומשקים וסיפק לצרכנים המאורגנים תחתיו את כלל המצרכים החיוניים, בהם תבואות שונות מיבול המשקים, מוצרי טקסטיל והנעלה, ציוד משרדי, חומרי בניין, ציוד חקלאי וציוד טכני, כגון טרקטורים ומכונות חרושת.¹⁰¹ מעבר לפעילותו הנמרצת שהתמקדה בשירותי האספקה לצרכנים המאורגנים במסגרתו, פעל "המשביר המרכזי" לפיתוח תעשייה עצמית באמצעות רכישת מפעלי תעשייה.¹⁰² להגשמת הרעיון הקים "המשביר" בשנת 1942 את המחלקה לתעשייה, והחל בסדרת

רכישות של מפעלי תעשייה בתחום המזון, החקלאות, ההלבשה וההנעלה. את חלקם רכש בשותפות עם "סולל בונה"¹⁰³. בין היתר רכש "המשביר" מפעלי תעשייה שהעסיקו יחד מאות עובדים, בהם "מפעלי שמן" (לייצור שמני מאכל), "המגפר" (לייצור מוצרי גומי ונעליים), "הצמר" (לעיבוד צמר), "אביזר" (לייצור חלקים למכוניות ולטרקטורים), "חברת הסוכר הארצישראלית" ו"מנעל" (להספקת הזמנות לצבא).

בשנת 1943, לצד מסע הרכישות של מפעלי התעשייה, החליט "המשביר" על הקמת חברת העזר "המשביר לצרכן", שמילאה תפקיד בהפצת תוצרי התעשייה של "המשביר" בערים.¹⁰⁴ תחילה החלו לקום ברחבי הארץ חנויות נעליים וחנויות מיוחדות, שהציעו מכירה ישירה במחירים מוזלים לחברי "המשביר", ובמרוצת השנים הוקמו סניפים של "המשביר לצרכן", תחילה בערים המרכזיות ובהמשך בערים נוספות בארץ.¹⁰⁵ היו אלה חנויות כליבו גדולות הממוקמות ברחובות מרכזיים, שהשתרעו על פני מאות מטרים במבנים בני כמה קומות והיו גדושות במרבית המצרכים הנחוצים לבית ולמשפחה.

חנוכת המשביר לצרכן בבאר שבע (ויקישיתוף. צלם: ישי גוריון)

"המשביר לצרכן" עורר תרעומת בקרב סוחרים מקומיים שזעקו להרס המסחר הפרטי באותם מקומות ולאובדן פרנסתם.¹⁰⁶ עד מהרה הפך "המשביר" לארגון קואופרטיבי חזק ומלוכד של צרכנים ולאחד המפעלים הכלכליים החשובים ביותר של ההסתדרות לצד "סולל בונה", "תנובה" וחברת הביטוח "הסנה". לכוחו הצרכני רב העוצמה של "המשביר", ששירת היטב את כלל חברי ההסתדרות על משקיהם ומפעליהם, יוחס תפקיד חשוב אף מבחינה לאומית בחיזוק המשק ובפיתוח הארץ.

1946

המחלקה לעזרה הדדית

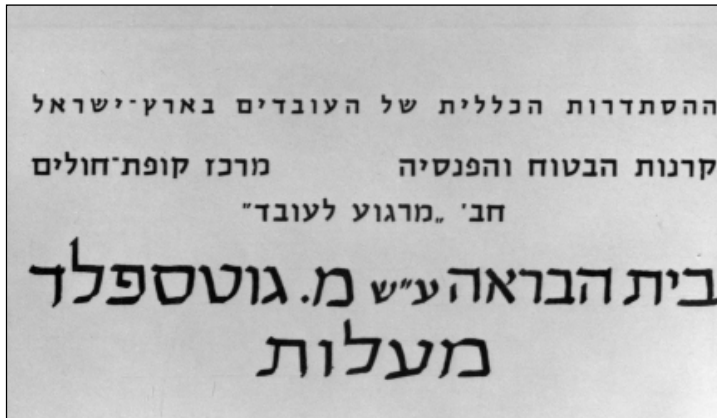
קרן ביטוח. קופת חולים וקרנות פנסיה – כינוס של קרן ביטוח לפועלי הבנין במלאת 15 שנה לקרן 1945-1960, שנת 1950 (מכון לבון)

בסוף שנות ה־20 פקד את היישוב בארץ משבר כלכלי עמוק, שהוביל לאבטלה גואה, למחסור כספי, לייאוש ולסכנת רעב.¹⁰⁷ ההסתדרות שנוצקה לבלימת המשבר נקטה בשורה של צעדים בהולים, לרבות הענקת מענקים כספיים למובטלים. עד מהרה השתרכו תורים ארוכים של מחוסרי עבודה מקרב חלוצי היישוב כלשכת העבודה. המראות הבלתי שגרתיים עוררו תחושות השפלה והרהורים נוקבים על המפעל החלוצי ועל מפעל העלייה, שזימן ליישוב מוכה האבטלה גלי עלייה נוספים בדרך.

לאחר שזכתה לכתף קרה מצד ממשלת המנדט, שהסתפקה בפתרונות מוגבלים (דורון, 1990), תלתה ההסתדרות תקווה בוועד הפועל הציוני, שנרתם לסייע ופעל לבלימת המשבר. מלבדו נעזרה ההסתדרות במוסד "משען", קרן הלוואות למובטלים, שהקימה ההסתדרות העובדים הציונית בשנת 1931. קרן "משען", העניקה עזרה לפועלים מובטלים שהיוו 35% מכוח עבודה שמנה 26000 עובדים. תחילה באמצעות הלוואות, בהמשך באמצעות מענקי עזרה ולבסוף באמצעות רשת שירותים חברתיים, שנועדו להחזיר מספר רב מהם למעגל העבודה (שינדלר, 1977).

לצד קרן "משען" הקימה ההסתדרות כמה מוסדות נוספים לעזרה הדדית ולביטוח סוציאלי, בהם "קרן נכות" (1930), לסיוע במקרים של אובדן כושר עבודה, תחלואה כרונית

ותחלואה נפשית; "קרן חוסר עבודה" (1932), לסיוע למובטלים; "קרן מציב" (1937), לתמיכה במשפחות של חברי ההסתדרות ששכלו את מפרנסיהן; ו"קרן דור ודור" (1943), לטיפול בבעיות הזקנה, באמצעות הענקת קצבאות לחברי ההסתדרות קשישים שנותרו ללא מקור מחיה, ללא קרן פנסיה ותגמולים, או לקשישים שכל האמצעים שבידם אינם מספיקים לקיומם (ניצן, 2014). מוסדות אלה לטיפול בשירותי סעד עיצבו את מדיניותה של ההסתדרות בתחום הביטוח הסוציאלי בשני העשורים ראשונים לקיומה ביישוב היהודי.

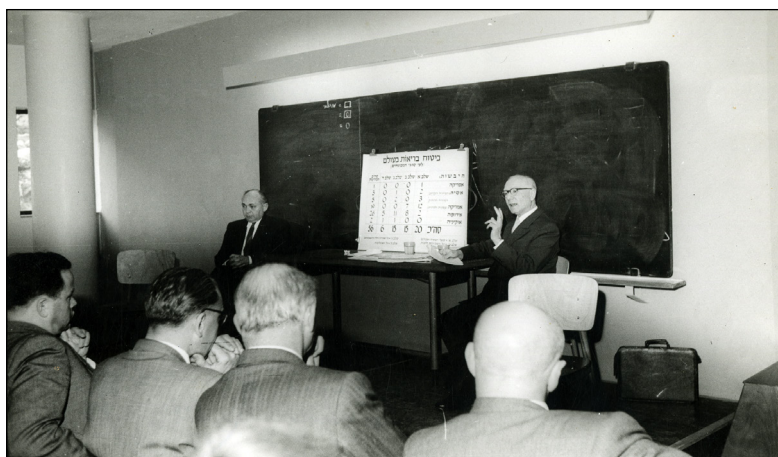
קרנות הבטוח והפנסיה, בית הבראה ע"ש מ. גוטספלד, מעלות (מכון לבון)

במרץ 1946, במסגרת פעילותה בתחום הביטחון הסוציאלי, הקימה ההסתדרות את המחלקה לעזרה הדדית וביטוח סוציאלי. בין פעולותיה הראשונות היא סייעה לארגון אימהות עובדות בהגשת עזרה לחברות חולות שנזקקו לאשפוז, בהשגחה על יד מיטתן ובסידורן בבית החולים. תפקידיה וסמכויותיה של המחלקה התמקדו בשני היבטים מרכזיים: ייצוג ההסתדרות בשאלות החקיקה הסוציאלית ופיקוח על מוסדות הגמל והביטוח של ההסתדרות לצד הוועד המפקח של קופת חולים.

עם הקמת המדינה עמדו על סדר יומה של המחלקה לעזרה הדדית כמה אתגרים חשובים, בהם פתרון בעיית הפנסיה לעת זקנה, הגדלת הסיוע למשפחות החברים אחרי מותם של המפרנסים, ביטוח כל חברי ההסתדרות בביטוח הדדי למקרה של מוות והקמת בתי אבות ובתי מרגוע לחברי הקרנות. בסוגיות אלו ואחרות נישאו עיני חברי המחלקה והעובדים אל עבר הממשלה החדשה שזה עתה קמה בצפייה לגיבוש תכנית סדורה ומקיפה לביטוח סוציאלי. שורה של נתונים מדאיגים, בהם הגידול הגובר במספר המובטלים, הזינוק במספר הנפגעים בתאונות עבודה, הרעת המצב הבריאותי בארץ והעלייה בתמותה, לא השאירו את

הממשלה החדשה אדישה, וזו הקימה את הוועדה לתכנון ביטוח סוציאלי במשרד העבודה בראשותו של ד"ר יצחק קנב.

במאי 1950 הגישה הוועדה את תכניתה לממשלה. התכנית כללה שלושה מרכיבים: השירותים הסוציאליים שיוענקו לכלל האוכלוסייה, סוגי הביטוח שיוענקו לכלל האוכלוסייה וסוגי הביטוח לעובדים ולחקלאים. בין סוגי הביטוח נמנו עשרה ביטוחים: אשפוז חינם לכל, השלמת הרפואה המונעת, ריפוי שיניים לכל ילד, טיפול רפואי לחסרי אמצעים, פנסיות לעת זקנה, מענקים לכל נולד, מענקים למשפחה במקרה מוות, פנסיות סוציאליות לזמן מעבר, ביטוח חובה לחקלאים ולאוכלוסייה העובדת וביטוח אבטלה.¹⁰⁸ באפריל 1954 קיבלה פעילותה הענפה של המחלקה לעזרה החדית של ההסתדרות ביטוי מובהק עם כניסתו לתוקף של חוק הביטוח הלאומי, שכלל בין היתר את הביטוח לעת זקנה, אלמנות ויתומות, ביטוח אימהות לכלל האוכלוסייה וביטוח תאונות עבודה לעובדים שכירים.

יצחק קניבסקי וג'ורא לוטן מציגים את התכנית לביטוח סוציאלי בישראל. תכנית קנב (מכון לבון)

בשנת 1968, כארבעה עשורים לאחר הקמתם, מוזגו מוסדות העזרה ההדדית של ההסתדרות, "משען", "דור לדור" ו"מציב", ונקבע משכנם החדש ברחוב בלוך בתל אביב.¹⁰⁹ ביטוי נוסף לפעילות ההסתדרות בתחום זה ניתן בראשית שנות ה-70 עם העברתו של חוק המחייב תשלום ביטוח אבטלה. חוק זה ביטא את הרחבתה והעמקתה של מערכת הרווחה החברתית בישראל.

1947

בית-הספר לפעילי ההסתדרות

בית הספר לפעילי ההסתדרות. סמינר לפעילי תעשייה בבית הספר. יושבים מימין: 1. שלמה סלע. 4. אהרון בקה. 5. זלמן ארן (מכון לבון)

חגיגות ה-1 במאי בשנת 1947 נפתחו בטקס הקמת "בית-הספר לפעילי ההסתדרות" וחניכת משכנו החדש בשכונת קריית מאיר בתל אביב. במעמד החגיגי נכח קהל רב ומכובדים רבים, בהם יוסף שפרינצק ויצחק שקולניק, שבירכו על הקמת המפעל החינוכי החדש. בית-הספר, שנקרא בפי רבים "האוניברסיטה העממית לפועלים", נוסד ביוזמתו של זלמן ארן, על שמו נקרא המוסד, והיה ממפעלי החינוך הפועלי החשובים בארץ. הבניין החדש המוקף בפרדסים ירוקים, שעלותו הסתכמה ב-55 אלף לירות, איפשר לקיים בתחומו כשלושה סמינריונים ולאכלס כ-120 משתתפים. הוא הציע ספרייה המכילה 10,000 כרכים, 20 חדרי מגורים לשהות בתנאי אירוח נוחים, ארבעה חדרי עיון, שני אולמות כנסים, חדר אוכל ומטבח חדיש. תקציבו השנתי של המוסד עמד על 25 אלף לירות.¹¹⁰

מטרתו של המפעל החינוכי החדש הייתה להכשיר שכבת אוכלוסייה גדולה מקרב פעילי ההסתדרות לתפקידים חברתיים וכלכליים באמצעות העמקת ידיעתם ומקצועיותם בתחומים אלה, זאת מעבר להשכלתם הכללית.¹¹¹ בליבם של ראשי ההסתדרות פעם לא רק רעיון ההשכלה הרחבה למעמד הפועלים, אלא חזוןם להשתלבות בוגרי המוסד החינוכי במוסדות הכלכליים של ההסתדרות, במוסדות הלאומיים ובתפקידי מפתח משמעותיים בתחומי אחריות מרכזיים במדינה, בהם עבודה, אבטלה, תעשייה ועלייה.

הקמת בית-הספר ביטאה מגמה כלל עולמית שהחלה בתנועות הפועלים להכשרת שכבת נציגים מטעמן לקראת אתגרי המחר. את ההשראה לפתיחת בית-הספר שאבו מייסדיו ממוסדות

השכלה דומים שפעלו בעולם לקידום מעמד הפועלים, בהם מוסד רוסקין קולג' באוקספורד שבאנגליה, שהיה המוסד החינוכי הגבוה של תנועת האיגודים המקצועיים באנגליה שנוסד ב-1899,¹¹² האקדמיה של הפועלים בפרנקפורט שבגרמניה ובית-הספר לפועלים בווינה. שינויים חברתיים-כלכליים שחלו באותן שנים, בהם ההתפתחות התעשייתית, שינויים בחוקי החליפין הבינלאומיים, התהוות חוקים סוציאליים, התהוות מסגרות מוניציפליות והולדתם של תפקידים מנהלתיים וכלכליים חדשים – כל אלה חייבו את תנועות הפועלים ואת האיגודים ברחבי העולם להתאים את עצמם למציאות החדשה. ההסתדרות, שהזוהת בינה ובין הממסד היה מטושטש, ראתה בכך יעד הכרחי. על כן, היא ביקשה לרכוש את הידע שיסייע בידה להשתלב במוסדות הלאומיים, להעמיק את מעורבותה בקביעת המדיניות הכלכלית ובחקיקת החוקים הסוציאליים, ולהוות גורם בעל השפעה וידע מול המעסיקים והמוסדות המשפיעים.

בחלוף עשור רשם המפעל החינוכי הצלחה רבה. צמיחתה המהירה של ההסתדרות וגלי העלייה ההמוניים הביאו רבבות מקרב חברי ההסתדרות להשתתף בהכשרות שהציע בית-הספר, בהן סמינרים עשירים בידע, ימי עיון וכנסים בתנאי אירוח נוחים.¹¹³ המועמדים לקורסים השונים נבחרו על ידי הנהלת בית-הספר בשיתוף מועצות הפועלים ומחלקת ההסברה של ההסתדרות. בין התכנים שנלמדו: ידיעת ההסתדרות והאיגוד המקצועי, סוציולוגיה וידיעת ישראל, והבנת מקורות תנועת העבודה, מקורות ההסתדרות, מטרותיה ואופן פעולתה. במשך 25 שנות פעילותו התקיימו במסגרת בית-הספר 2260 סמינרים שונים וימי עיון שאירחו כ-150 אלף משתתפים, בהם חברי ועדי עובדים, פעילי מועצות פועלים, עובדי מוסדות ההסתדרות, עולים חדשים ופעילי הסתדרות מכלל האוכלוסיות והמגדרים בציבור.¹¹⁴ כלל החוברות וחומרי הלימוד שנלמדו במסגרת הסמינרים והקורסים השונים נערכו ויצאו לאור בהוצאה עצמית של בית-הספר.

בשנת 1968 בחנה ההסתדרות את העברתו של בית-הספר לירושלים, זאת בשל זיקתו למוסדות ההשכלה הגבוהה בבירה.¹¹⁵ באותן שנים התאחדו שישה מרכזי הלימוד ההסתדרותיים: אהלו, אפעל, אורנים, בית-הספר לפעילי ההסתדרות, בית ברל וגבעת חביבה, והפכו לגוף אחד – "ברית מרכזי לימוד של תנועת העבודה", אליהם הצטרפו מוסדות נוספים.¹¹⁶ כעבור עשור, בשנות ה-80, אוחד בית-הספר לפעילי ההסתדרות גם עם המכון האפרו-אסיאתי של ההסתדרות (שנוסד באוקטובר 1960), והשניים פעלו תחת קורת גג אחת בבית ברל תחת השם "עמותת מרכז פעולות ההסתדרות", שנקרא לימים "המכון הבינלאומי למנהיגות".¹¹⁷